

והימסלו בצדקה וזהו זקנים שנאמ' עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא היכן היא מצויה בדרך צדקה וכו' כדאית' תתס. ובמדרש<sup>1</sup> על ידי הצדקה זוכה [אדם] לעטרת שיבה אברהם (בראשית ט"ו ו') ויחשבה לו צדקה וכתוב (שם כ"ד א') ואברהם זקן בא בימים, יוסף זן את אביו ואת אחיו אין לך צדקה גדולה מזו וכתוב (שם נ' כ"ג) וירא יוסף לאפרים בני שלשים, דוד (ש"ב א' ט"ו) ויהי דוד עושה משפט וצדקה וכת' (מ"א א' א') והמלך דוד זקן, הוי בדרך צדקה תמצא כי אינה עטרת שיבה אם לא תהיה בדרך צדקה ועליה נאמר (איוב י"ב י"ב) בשישים חכמה אבל אם אינך בדרך צדקה נער בן יומו טוב ממנו: (לב) טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר. כי מי שהוא ארך אפים טוב מגבור ומושל ברוחו לכבוש את יצרו טוב מלוכד עיר שהוא גדול מגבור והלא במי שיצרו שולט עליו נאמר (לקמן כ"ה כ"ח) עיר פרוצה אין חומה איש אשר אין מעצור לרוחו והנה הגבור ולוכד עיר אינם יכולים לכבוש את יצרו א"כ טוב משניהם הכובש את יצרו ע"כ אמר החסיד<sup>2</sup> למלך אחד ממלכי מערב אתה עבר עברי א"ל המלך והיאך א"ל החסיד אתה עבר היצר והיצר הוא עברי. ונוכל לפרש טעם ארך אפים שם כמו אריכות אפים וכן במס' אבות<sup>3</sup> כמה ארך אפים לסניו וכן מושל שם כמו ממשלתו, והענין טוב אריכות אפים מאיש גבור כשהאיש גבור והוא מאריך אפים אז טוב כי דלת העם מה תפארת להם בכך אין עושים כן אלא לפי שאין להם יכולת: (לג) בחיך יוטל את הגורל ומה כל משפטו. ע"ד מדנים ישבית הגורל (לקמן י"ח י"ח) כי השותפים כשנאמ' לחלוק חולקים פ"י הגורל ומטילים בחיך הגורלות ומצפים איזה גורל יפול בחלקו של זה ואיזה גורל יפול לחלקו של זה הה"ד ומי"י כל משפטו. ור' אברהם בן עזרא ז"ל פ"י קשר פסוק זה עם פסוק שלפניו ופ"י כאשר יוטל בחיך [הגורל] ומי"י כל משפטו איך יפול כן מאת השם מי שיוכל למשול ברוחו, על כן

## יז.

(א) טוב סת חרבה ושלוח בה מבית מלא זכאי ריב. [טוב] סת חרבה למושלים ברוחם שיש שלוח בה מבית מלא זכאי ריב ומריבה שיתכעסו תמיד. ובתנחומא פרשת וירא בלק טוב סת חרבה טובה מנחה<sup>5</sup> בלולה בשמן [ומריבה טבית] מלא זכאי ריב שאתה רוצה להכניס מריבה ביני ובין ישראל. ובמדרש<sup>6</sup> טוב סת חרבה ושלוח בה ארץ ישראל מבית מלא זכאי ריב בארץ האומות: (ב) עבר משכיל ימשול בכן מכיש ובתוך אחים יחלק נחלה. ישלל נחלה שיקח חלק כאילו היה אחד מהבנים על כן יש לנו לדרוך אחר השכל כי הוא יתד שהכל תלוי בו. ובפסיקתא דברי [ירמיה]<sup>7</sup> מפרש פסוק זה על ירמיה המוכיח את ישראל שעבדו עצמם ע"י. ובפ"י רש"י ז"ל ע"י שהשכיל נ"י לפסוק נ' פסיעות לכבודו של השם עלה לגדולה ומשל בישראל שהובישו מעשיהם ולעיניהם חלק נחלתם, ד"א<sup>8</sup>

<sup>1</sup> מדרש משלי. <sup>2</sup> לא נודע לי מקור המאמר. <sup>3</sup> פ"ה מ"א. <sup>4</sup> ע"י במוחם לו. <sup>5</sup> בכ"י כתוב: טוב סת חרבה למושלים ברוחם שיש שלוח בה מבית מנחה וכו' וזה נשתרבה משורה דלעיל, ויש להעיר כי זה נוסחת התנחומא מהד' באבער ס"י מ"ו ובתנחומא הרגיל מסמך דרש זה להכתוב מ"ו י"ז כמו שהביאו גם מחברנו לעיל במקומו. <sup>6</sup> מדרש משלי. <sup>7</sup> פסיקתא דר"ב סקא י"ב (דף ק"א ע"ב) ושם הנוסח משונה. <sup>8</sup> גם זה ברש"י.

גר צדיק טוב מאזרח רשע ולעתיד לבוא יחלק נחלה בתוך בני ישראל שנא' (יחזקאל מ"ז כ"ה) והיה בשבט אשר גר הגר אתו ע"כ: (ג) מצרף לכסף ובור לזהב ובוזחן לבות ה'. ששם נבחנו להבדל ולהפריש מהם מהמינים שהם בפנים כן! בוזחן לבבות י"י לא חסתר מלפניו מחשבה בחדרי הלבבות כי היוצר יחד לבם ומבין [אל] כל מעשיהם<sup>2</sup> א"כ יש לנו להיטיב ולטונן המחשבה ואחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון לבו לשמים<sup>3</sup>: (ד) מרע מקשיב על שפת און שקר מזין על לשון הוות. מרע מענין (ישעיה ט' מ"ז) חנף ומרע והוא תאר וספר נגותו כי הוא מקשיב על שפת און וכן איש שקר מזין על לשון מדברת הוות. וי"ט שקר שהוא תואר כמו שקרן ובא כמו עבד ומלך, מזין משפטו מאזין ובא כמו (איוב ל"ב י"א) אזין עד תבנותיהם: (ה) לעג לרש חרף עושהו שמח לאיד לא ינקה. [חרף עושהו] כי חושב שהריש והעושר אינו ביד הבורא ואין לך חירוף גדול מזה כי השם באמת מוריש ומעשיר משפיל אף מרוסם. שמח לאיד לא ינקה הפך ואהבת לרעך כמוך (ויקרא י"ט י"ח) שהוא שמח לאיד חבירו על כן לא ינקה. ובפ"ג דברכות<sup>4</sup> אמר רחבה א"ר יהודה כל רואה את המת ואינו [154a] מלווה עובר משום לעג לרש חרף עושהו ואם לזהו מה שכרו אמר רב אשי עליו הכתוב אומר (לקמן י"ט י"ו) מלוה י"י חונן דל: (ו) עמרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם. בא להזהיר שיקח אדם אשה לבנו סמוך לפרקו כי עמרת זקנים בני בנים ושיכבד אדם את אבותיו כי תפארת בנים אבותם. ובתנחומא פרשת תולדות יצחק אברהם נתעמר ביעקב ויעקב נתעמר באברהם וגו' כדאית' התם: (ז) לא נאוו לנבל שפת יתר אף כי לנדיב שפת שקר. המעם שהנבל לא יתאוה שפת יתר שפת חכמים המביאים לידי יחרון כ"ש כי לא נאוו לנדיב שפת שקר כאשר מתאוה הנבל כי הם שני הפכים הנדיב מתאוה שפת יתר והנבל שפת שקר: (ח) אבן חן השחד בעיני בעליו אל כל אשר יפנה ישכיל. רש"י ז"ל סי' ישכיל בכל מקום<sup>5</sup> שמבקש ממנו מצליחו. בא להודיענו נגות השחד כי השחד יעור פקחים מיד שנתן אחד מבעלי דינין שוחד לדיין הרי אותו השחד בעיני בעליו כלומ' בעיני הדיין שחזר בעליו כאילו הוא אבן חן אל כל אשר יפנה לכל מענות שהוא פונה משכיל איך יזכה את הנותן השוחד עד שימצא לו מעם לזכותו. והלא אחכז"ל<sup>6</sup> מאי שוחד שהוא חד שחזר הנותן והמקבלו אחד ואין אדם רואה חובה לעצמו ואפי' לרזן אמת אסור לקבל שחד כי להטות הדין על [לא] תמה משפט (דברים מ"ז י"ט) הוא עובר. וי"ט<sup>7</sup> אבן חן השחד בעיני בעליו הנותן ואפי' הכי נותן כדי להשיג דין ומ"מ אל כל אשר יפנה השחד ישכיל עליו הנותן בעין רעה היאך יוציאנו הדיין בתועלתו. ובתנחומא פרשה אלה תולדות אבן חן השחד, השחד למה הוא דומה לאבן כל מקום שהיא נופלת שוברת מדברת ביצחק (בראשית כ"ה כ"ח) ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו על שהיה מביא ציד ומאכילו וכת' (שמות כ"ג א') כי השחד יעור פקחים מיד (בראשית כ"ז א') ותכהינה עיניו מראות: (ט) מכסה פשע מבקש אהבה ושונה בדבר מפריד אלוף. האמת כי שני חברים אי אפשר שתהיה חברתם תמידית אם לא יכנעו זה לזה וכאשר דרשו<sup>8</sup> בסמוך (מלאכי ג' כ"ז) אז נדברו יראי י"י איש אל רעהו שהוא מענין (תהלים מ"ד)

<sup>1</sup> בכ"ז כי. <sup>2</sup> לישנא דקרא בתהלים ל"ג ט"ו. <sup>3</sup> ברכות י"ז ע"א. <sup>4</sup> י"ח ע"א.

<sup>5</sup> בטוחתנו: בכל מה. <sup>6</sup> כתובות ק"ה ע"ב. <sup>7</sup> ע"י אבן יחייא. <sup>8</sup> שבת ס"ג ע"א.

## משלי יו, יד-כד

להיכן הדין נוטה. סנהדרין פ"א<sup>1</sup> אמר רב המנונא אין תחלת דינו של אדם אלא על דברי תורה שני פוסטר מים ראשית מדון, ואמר רב המנונא האי תיגרא דמי לבידקא דמיא כיון שרוח רווח אביי אמר לנווד דגמלא כיון דקם קם פ"י כעין דף הגשר שכתחלתו מתגעגע ע"י הדריסה ושוב הוא מתחזק וגקבע במקומו, ההוא נברא דהוה אמר ואזיל טוביה בשעת מילתא ואדיש חלסוה<sup>2</sup> כישתא טאה כלומר ששומע והוא שותק ודש ורגיל בכך א"ל קרא כתיב פוסטר מים ראשית מדון [ריש] טאה דיני: (מו) מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת ה' גם שניהם. טעם גם אעפ"י שגדול עונש המרשיע הצדיק מהמצדיק רשע שניהם נכללים בתועבת י"י ובין בפניהם ובין שלא בפניהם אין לו להצדיק רשע ולא להרשיע צדיק שחייבים אנחנו לשנוא משנאי י"י ולספר בגנותם ולאהוב אוהביו ולספר בשבחם זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב (לעיל י' ז'): (מו) למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין. מה יועיל לו המחיר שבידו לקנות חכמה כיון שאין בו שכל והשכל האמיתי הוא יראה שמים שצריך שתקדים יראה שמים לחכמתו: (יו) ככל עת אהב הרע ואח לצרה יולד. כלום ככל עת אהב החבר את חבירו מ"מ יש יתרון לאח על החבר וזה טעם ואח לצרה יולד ומשפטו תולד כי כל צרה שתולד הוא האח משתדל להוציא את אחיו מצרתו יותר מהחבר. וי"מ ואח לצרה יולד על הרע שנזכר ונתן טעם למה אוהב החבר את חבירו כי יולד לו בו אח לצרתו. ורז"ל<sup>3</sup> פ"י פסוק זה בפ"א ומה שכתבתי נראה לי עיקר: (יד) אדם חסר לב תקע כף עורב ערבה לפני רעהו. כבר הזהיר על דבר זה כמה פעמים לחזק הענין כדי להתרחק מן הערבות הגורמת מזה ומריבה, על כן סמך לו (יט) אהב פשע אהב מזה מנכיה פתחו מבקש שבר. אולי טעם פתחו פתחי סיו וכן הכתוב אומר (לעיל ט"ז י"ז) לפני שבר נאון: (כ) עקש לב לא ימצא טוב ונהפך בלשונו יפול ברעה. כי התופש דרך השקר יכשל בקל מהרה שידרשו ויחקרו בדבריו: (כא) יולד כסיל לתוגה לו ולא ישמח אבי נבל. כסיל הוא בעל המדות הרעות והוא רע מן הגבל המרכיב נבלות על כן יאמר בכסיל תוגה לו ובנבל לא ישמח: (כב) לב שמח ייטב נהה ורוח נכאה תיישב גרם. פ"י ייטיב פרוצף הפנים כמד"א במקום אחר (לעיל ט"ז י"ג) ייטיב פנים. וי"מ<sup>4</sup> גהה מענין (הושע ה' י"ג) ולא ינהה מכם מזור כלומר לב שמח ייטיב רפאות הגוף כמד"א (לעיל י"ד ל') חיי בשמים לב טרפא, ורוח נכאה תשבר גרם הפך (לעיל ט"ז ל') ושמועה טובה תרשן עצם: (כג) שחד מחיק רשע יקח להמות ארחות משפט. כי הרשע יקח שוחד מחיק הנותן השוחד להמות [155 a] ארחות משפט. פ"א<sup>5</sup> שחד מחיק רשעים יקח הדיין להמות ארחות משפט וקרא נותן השוחד רשע כי הוא עובר על לפני עור לא תתן מכשול (ויקרא י"ט י"ד) ואומר להמות ארחות משפט כדי לעבור בשני לאוין משום לא תקח שוחד (דברים ט"ז י"ט) שעובר עליו אפי' וזה את הוכאי וחייב את החייב ומשום לא תמה משפט (שם) כאגדת תלים י"א<sup>6</sup>: (כד) את פני מבין חכמה ועיני כסיל בקצה ארץ. פ"י החכמה כאילו היא את פני מבין רואה אותה לעומת פניו תמיד אבל הכסיל אפי' היא לפניו אינו רואה אותה אלא כאילו היא עומדת בקצה הארץ ועיניו משוטטות אנה [ואנה] אחריה. ד"א<sup>7</sup> את פני מבין

<sup>1</sup> שם ז' ע"א, ובכ"י חובאה הדרשה הזאת בטעות לכתוב שלפני זה. <sup>2</sup> בכ"י וארי שחלפות. <sup>3</sup> שם ק"ב ע"ב. <sup>4</sup> עיי' רבנו יונת. <sup>5</sup> עיי' שם. <sup>6</sup> צ"ל פ' מ"ו. <sup>7</sup> עיי' מאירי.

חכמה זה תלמיד ששואל את רבו בהלכה שעומרים בה או באותו מסכת ועיני כסיל בקצות ארץ זה תלמיד ששואל את רבו במסכת אחרת, וכבר הזהירו חז"ל על זה.<sup>1</sup> ד"א<sup>2</sup> את פני מבין חכמה ללמוד באשר ימצא ועם מי שמצא בעירו או קרוב לעירו ועיני כסיל בקצות ארץ שאומר אלכה לי אל המקומות הרחוקים ואולי אמצא חכמים גדולים ללמוד לפנייהם מה יעלה בידו ייגע בדרכים ובנתיבים יתחכם המבין: (כד) כעס לאביו בן כסיל וממר לילדתו. י"ט ממר מענין מרירות והמ"ט האחד אינו מן השרש וכן כמו מכם ששרשו כסם כן ממר שרשו מרר והמרירות גדולה מן הכעס לפי שהבן הכסיל ממר בבית כל היום על כן הוא מרירות לילדתו. ונוכל לפרש מענין (שמות כ"ג כ"א) אל חמר והוא הנכון: (כו) גם ענוש לצדיק לא טוב להכות נדיבים על יושר. מעמו נוכל לפרש אין צריך לומר שאין להרוג צדיק אבל גם ענוש לצדיק לא טוב. ד"א<sup>3</sup> חוזר על מה שאמר למעלה שחד מחיק רשע יקח על כן אמר לא די שעובר על לא תקח שחד אלא שעובר על עבירה אחרת שעונשו לצדיק וזה מעם גם ענוש לצדיק לא טוב וכן לא טוב להכות נדיבים על יושר. ד"א<sup>4</sup> שצדיק שחטא אין לענושו כשאר בני אדם. ד"א<sup>5</sup> צדיק זה ראוי לו לעבוד על מדותיו אפי' צערוהו בני אדם יחמול להם ואל יתפלל עליהם לפני ה' כרי להענישם וזה מעם גם ענוש לצדיק לא טוב להעניש לצדיק בני אדם ולא להכות נדיבים אע"פ שהוא עלי יושר שצערוהו אלא ימחול להם ולהעביר על מדותיו, צא ולמד מאותו מעשה האמור בע"ז פ"א<sup>6</sup>: (כו) חושך אמריו יודע דעת יקר רוח איש תבונה. המעם כי מי שהוא חושך ומונע אמריו מלדבר בהם רק בעתם ובמקומם הוא יודע דעת ורוחו יקרה כי מיקר דבריו שמדבר בהם על אחז שמעת וכענין זה או"ל<sup>7</sup> המילים יקרים בעיני הרגילים ללבוש מעילים. ואמרו מליצי המוסר<sup>8</sup> אל תשליכו הפנינים לפני החזירים על כן יקר רוח, ומעם איש תבונה כי הוא מתבונן בדבריו קודם שמוציאם על שפתיו. והתרגום יקר רוח איש תבונה דמכיכא רוחיה גברא דמתבין. והאמת כי המשכיל עצמו הוא היקר והנכבד וכבר אמרו<sup>9</sup> מה הוא הגאון והשיבו שפלות שמוצא בעליה כעצמו עד שמתגאה ומכלל הן אחת שומע לאו והדברים נכרים בהפניהם: (כח) גם אויל מחריש חכם יחשב אומם שפתיו נבון. מעם גם לפי שהוא מוסב על ססוק שלפניו וכן אחז"ל בפרק מי שהיה טמא<sup>10</sup> יפה שתיקה לחכמים ק"ו למפשים שנא' גם אויל מחריש וגו', ובתוספתא דפסחים סכ"ו<sup>11</sup>:

## יח.

(א) לתאווה יבקש נספר בכל תושיה יתגלע: (ב) לא יחפץ כסיל בתבונה כי אם בהתגלות לבו. י"ט<sup>12</sup> שני פסוקים אלו בשני ענינים הפסוק הראשון בחכם והפסוק השני בכסיל כי החכם בעבור תאוותו שמבקש שיתערב בכל תושיה הוא נספר ונע ונר ממקומו לבקש חכמה אבל הכסיל אינו כן לא יחפץ כסיל בתבונה כי אם בהתגלות לבו כי הלב הוא נסתר ויודע ויתגלה במה שיש בו אם חכם חכמה ואם כסיל כסילות

<sup>1</sup> ע"י ב"ם צ"ו ע"א. <sup>2</sup> ע"י רבנו יונה. <sup>3</sup> ע"י אבן יחיא ומיוחס לתראב"ע. <sup>4</sup> ע"י ברכת אברהם. <sup>5</sup> ע"י רבנו יונה. <sup>6</sup> ד" ע"ב. <sup>7</sup> לא נדע לי המקור. <sup>8</sup> מבחר הפנינים שער החכמה. <sup>9</sup> שם שער הגאון ושאלו לחכם מזה הגאון אמר שטות שאין בעליה יכול להנחיתה, ואולי צ"ל גם פה שטות במקום שפלות. <sup>10</sup> צ"ט ע"א. <sup>11</sup> צ"ל פ"ט מ"ב. <sup>12</sup> ע"י במיוחס לתראב"ע.

## משלי יח, ב-ה

זה הכסיל אינו חפץ אלא במה שמתגלה לבו והיא הכסילות והסכלות. ד"א<sup>1</sup> לתאווה יבקש נסרד הפורש והנפרד מהציבור תאווה נרמה לו ובתוך אנשי תושיה יתגלע ויתגלה קלנו והוסיף עוד ביאור לא יחפץ כסיל בתבונה כי אם בהתגלות לבו. ד"א<sup>2</sup> לתאווה יבקש נסרד המבקש לדרוך אחר תאווה נסרד מכל רע וחבר כי אין אהבת החברים אלא לבטל כל אחד רצונו מסני רצון חבירו<sup>3</sup>. בכל תושיה יתגלע כי אמרה תורה (ויקרא י"ט י"ח) ואהבת לרעך כמוך בקש [155b] רצון חבירך כמו שאתה מבקש רצונך זה המבטל רצון חבירו מסני רצונו עובר על ד"ת הה"ד בכל תושיה יתגלע. ד"א<sup>4</sup> לתאווה יבקש נסרד וגי' הפסוק הזה קשור עם פסוק שלפניו גם אויל מחריש חכם יחשב אבל המתאווה להרבות דברים ומבקשים לסתות דל שסתיו תמיד הרי הוא נסרד מחברת בני אדם כי המרבה דברים מביא חטא ואי אפשר שלא יאמר דבר המקנים השומע כי ברוב דברים לא יחדל פשע וכ"ש כשעומד בתוך אנשי תושיה שיתגלה קלנו כי הוא המדבר דברים אשר לא כן ויקל בעיניהם. ובהוריות פ' כהן משיח<sup>5</sup> דרש רבא ואי תימא רב נחמן מאי דכתיב לתאווה יבקש נסרד זה לוש שנפרד מאברהם ככל תושיה יתגלע שנתגלה קלנו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות דתנן עמוני ולא עמונית אסורין לבא בקהל ואיסורין איסור עולם, ואיתא בניזר<sup>6</sup> פ"י מי שאמר הריני ניזר: (ג) בבוא רשע בא גם כן וזו קלון חרפה. מעם גם לא דיין שאינו בוש מרשעו<sup>7</sup> אלא שהוא מכזה אחרים ועם קלון חרפה משפטו ועם איש קלון חרפה וזו כמזכיר המכבד את ואני חסלה. והאמת כך הוא כי עם איש קלון חרפה כי איזהו מכובד המכבד את הבריות שדוחה לא תעשה שכתורה<sup>8</sup> זה שהוא מקלה הבריות הוא הגקלה והגחורף הה"ד ועם קלון חרפה ע"ד עבירה נוררת עבירה<sup>9</sup> כלומר עם הקלון שמקלה רשע זה הבריות פעם זו מתנורת החרפה לחרפם פעם אחרת<sup>10</sup>. וי"מ<sup>11</sup> בבוא רשע רמז ללידתו ומעם גם לא דיין שבא לעולם אלא שהביא עמו הבו וכן דרשו ז"ל בסוף פ' חלק<sup>12</sup> ת"ר רשע בא לעולם רעה באה לעולם שנא' בבוא רשע בא גם כן [ואיתא] בתוספתא דסוטה<sup>13</sup>. ד"א מעם הפסוק להזוירו לכוזות הרשע ולהתלותו<sup>14</sup> ולחרפו: (ד) מים עמוקים דברי פ' איש נחל נובע מקור חכמה. כמים עמוקים שהם קרים וזכים כן דברי פ' איש חכם וכנחל נובע תמיד כן מקור חכמתו לא תפסק. ונוכל לפרש פסוק זה קשור עם הפסוק שלפניו בבוא רשע בא גם כן וגי' להזויר האדם להתרחק ממדות הרשע הבו לדברי חכמים והוא לא הבין דבריהם כי מים עמוקים דברי החכמים ידלה דלה תבונות [מי שהוא] קשור בחבלי חכמתו אחריהם במחשבת מתן ועיון ואז יגיע לדעתם בדברים ההם: (ה) שאת פני רשע לא טוב להמות צדיק במשפט. אולי בא להזהיר שלא נשא פנים לדיין אם הוא ממה משפט אלא נוכחותו ולא נחריש על דבריו מיראתו, או חזר על הפסוקים של מעלה המספרים בגנות השחד ומה מגיע לדיין הנוטל שהוא עונש לצדיק ונשוא פני רשע וזה שתי רעות. ומפסוק הזה למדו בס' בני העיר<sup>15</sup> שאסור להסתכל בפני רשע. ובסוף יומא<sup>16</sup> שאת פני רשע לא טוב שנושאים להם פנים בעולם הזה ונפרעין

<sup>1</sup> ע"י רש"י ורבונו סעריה. <sup>2</sup> ע"י מאירי. <sup>3</sup> ע"י פרקי אבות פ"ב מ"ד. <sup>4</sup> ע"י רבנו יונה. <sup>5</sup> ע"י ע"ב. <sup>6</sup> בב"י במעוה בנדרים והוא דף כ"ג ע"ב. <sup>7</sup> בב"י מרשע. <sup>8</sup> ע"י שבת פ"א ע"ב. <sup>9</sup> פרקי אבות פ"ד מ"ב. <sup>10</sup> הלשון מגומגם וכלתי ברור כל צרכו. <sup>11</sup> ע"י במיוחס להראב"ע.

מהם לעוה"ב, להמות צדיק במשפט, טוב להם לצדיקים שטכרעיים להם כף מאזנים לחייבם בעה"ז ונפרעים מהם בחייהם כרי לזכותם לעה"ב: (ו) שפתי כסיל יבואו בריב ופיו למהלמות יקרא. כי אינו יודע לדבר צוף דבש אמרי נועם רק דברי עתק הנורמים מריבה ומצה. ופיו למהלמות יקרא, שדברי פיו כאילו מכים והולמים כל שומעיהם מני' (שופטים ה' כ"ו) והלמה סיסרא: (ז) פי כסיל מחתה לו ושפתיו מוקש נפשו. פי' שע"י דברי פיו של כסיל כאה לו מחתה ומורא ושפתיו מוקש נפשו כי נלכד בשחיתותם: (ח) דברי נרגן כמתלהמים והם ירדו חדרי כסן. כבר פירשנו כי הנרגן הוא המתרעס תמיד ללא דבר<sup>1</sup> על כן כמתלהמים הולמים ומכים את מי שנכגדו הגשמר באהבתו והוא מחמיאו חנם, והם הרברים ירדו חדרי כסן נוגעים עד הגפוש כי צער גדול יש לו המחמיאים<sup>2</sup> אותו ללא דבר, ויהיה מעם כמתלהמים כמו כמתלהמים וכא כמו כשב וכבש שמלה ושלמה. וי"מ<sup>3</sup> דברי נרגן כמתלהמים שדבריו כאילו הוא נעלב והלום ואינו כן כי הוא העולב וההולם את חבירו ודברי תלונותיו ירדו חדרי כסן. ור' דוד קמחי ז"ל<sup>4</sup> פי' כמתלהמים הם חלקים ואין אדם מרגיש בהם והם ירדו חדרי כסן. ור"ל<sup>5</sup> דרשו פסוק זה על המרגלים, דברי נרגן אלו מרגלים כמתלהמים כמת להם שע"י דבריהם נקנסה מיתה לעולם והם ירדו חדרי כסן מיתת הדרוקן: (ט) גם מתרפה במלאכתו אה הוא לבעל משחית. נוכל לפרשו קשור עם הפסוק שלפניו [156 a] וזה מעם גם כלומר גם המתרפה במלאכתו כדי לעשות מלאכת הנרגן אולי יתרעם עליו אה הוא לבעל משחית כי בעבור רוע מוסר הנרגן לא יאבד הוא אמונתו. ומעם משחית שם דבר וכן (יחזקאל ט' א') כלי משחיתו בידו וכן (שמות י"ב כ"ג) ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם לנגוף כי כבר נאמר (שם י"ב י"ב) ועברתי בארץ מצרים וגו' ודרשו בו<sup>6</sup> אני ולא מלאך אני ולא שרף אני ולא השליח נמצאת אומר ולא יתן המשחית וגו' שם דבר. ד"א<sup>7</sup> גם מתרפה במלאכתו פסוק זה ענין אחר ואינו קשור עם פסוק שלפניו ומעם גם שלא יאמר איני מתרפה במלאכת שמים אך<sup>8</sup> בשכירות או בקבלות אחרים אתרפה במלאכתי על כן הזהירנו שע"ה ואמר גם מתרפה במלאכתו אה הוא לבעל משחית והלא נאמר (תהלים קכ"ח ב') יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך ואם יתרשל נמצא מחמיא על עצמו ועל ביתו ועל כן ארז"ל<sup>9</sup> גדול הנהגה מיגיע כפו יותר מירא שמים דאילו ביראת שמים כתיב (שם קי"ב א') אשרי איש ירא את ה' ואלו הנהגה מיגיע כפו כתיב יגיע כפיך כי תאכל וגו' ודרשו אשריך בעולם הזה וטוב לך לעוה"ב<sup>10</sup>:

## החלק הג'.

(י) מגדל עז שם י"י בו ירוץ צדיק ונשגב. מעם מגדל עז כמעם מ"ש דוד אביו (תהלים ס"א ד') כי היית מחסה לי מגדל עז מפני אויב וכן הוא אומר (שם י"ח

<sup>1</sup> ע"י פירושו לעיל לכתוב ט"ז כ"ח. <sup>2</sup> המלות מחמיאו ומחמיאים אינם מתאימים פה והיה כן הצורך להחליפן באהרות. <sup>3</sup> ע"י רלב"ג. <sup>4</sup> ע"י ספר השרשים ש' להם וע"י מכלל יופי. <sup>5</sup> ע"י במדבר רבה פ' ט"ז ומדרש תנחומא פ' שלח. <sup>6</sup> מכילתא בא פ"ו. <sup>7</sup> ע"י רלב"ג. <sup>8</sup> בכ"י אה. <sup>9</sup> ברכות ח' ע"א. <sup>10</sup> בכ"י ואשריך בעוה"ב.

(ג) י"י סלעי ומצודתי הב"ה<sup>1</sup>. ואומר<sup>2</sup> מגדל עוז ולא קראו נבעה או סלע או מצודה כי המגדל בונהו האדם להמלט שם מאויביו וכל במחוזו במגדל ולא בדבר אחר כן יאות לכל צדיק להשים במחוזו בשם אלהיו בתכלית הכמחוז שלא יבטח שום במחוז בנולתו ולמד מ"ש המשורר<sup>3</sup> ואל נא תהיה שואל לשואל שאל מאל הלא הכל ביד אל, והאמת כן הוא כי הבטח בכשר ודם במחוזו נכזב אבל הבטח במלך מלכי המלכים הב"ה נאמר בו (לקמן כ"ט כ"ה) ובטח ב"י ישוב הוי בו ירוץ צדיק ונשוב ע"ד ואם תרוץ לא תכשל (לעיל ד' י"ב). ונוכל לפרש לפי שדרך אנשי המלחמה לעשות מגדלים מעץ על המרכבות להלחם משם עם אנשי העיר על כן הכתוב אומר מגדל עז שם י"י בו ירוץ וגו' ויבוא על נכון מעם ירוץ לדעת הפ' הזה שכן רצים במגדלות העץ אל כל אשר תהיה שם המלחמה. ד"א ירוץ כמו ירוצץ בו בשם ירוצץ הצדיק את האויב ונשוב מסניו<sup>4</sup>: (יא) הן עשיר קרית עוז וכחומה נשגבה במשכיתו. ששם כספו וזהבו ויהיה משפט משכיתו מענין שכיות החמדה (ישעיה ב' י"ז) והם החדרים המצויירים ולפי שכל דבר המצוייר יביט בו האדם נקרא כן כי המלה מענין הבטח ותרגום וישקף ואסתכי וכן עברו משכיות לבב (תהלים ע"ג ז) והם המחשבות שהלב צופה ומביט. והואיל וירדנו לזה נוכל לפרש במשכיתו במחשבתו כי העשיר חושב כי הונו כקרית עוז וכחומה נשגבה ובטח בעשרו הוא יפול (לעיל י"א כ"ה) אבל הבטח בשם בו ירוץ צדיק ונשוב על כן אמר פסוק זה אחר מגדל עז שם י"י, ראה מה כתיב בתריה (יב) לפני שכר יגבה לב איש ולפני כבוד ענוה. כי הבטח בשם תמצאנו ענוה והענוה גורמת לו כבוד א"כ הרי ענוה קודמת וזה מעם לפני כמו לפנים הארץ יסדת (תהלים ק"ב כ"ו) והבטח בעשרו הוא גבה לב וגובה הלב גרם לו השכר, וכבר דברתי בספר הזה בננות המדה הזאת. ואמרו מליצי המוסר<sup>5</sup> כי מלך אחד באו לפניו ג' בני אדם זה למעלה מזה אמר לראשון מי הושיבך למעלה מחבירך השיבו נשיאותי שאל לפני מי הושיבך למעלה מחבירך השיבו חכמתי שאל לשלישי מי הושיבך למעלה מחבירך השיבו שפלותי ויהפוך המלך מושבם לעניו המשפיל עצמו למעלה במעלות ושני לו החכם ושלישי לו הנשיא הא למדת שענו גדול מהם וכן האמת. והחכם ר' ישראל ז"ל<sup>6</sup> האריך בפ' הפסוק הזה לגנות מדת הגאווה ושבת מדת הענוה והביא כמה ראיות בקש בספרו ותמצא ודבר זה מוסכם מכל בעלי השכל: (ג) משיב דבר בטרם ישמע אולת היא לו וכלמה. מעם בטרם ישמע קודם שישמע את<sup>7</sup> דברי חבירו וע"כ או"ל<sup>8</sup> ואינו נכנס לתוך דברי חבירו הלא בני ראובן ובני גד [כדי] שלא יכנסו לתוך דברי משה ע"ה סבלו כל אותן קנזוורין שקנזרין ואעפ"י שהיה להם התנצלות גדולה להתנצל בה מיד. ד"א בטרם ישמע כמד"א (דברים כ"ח מ"ט) גוי אשר לא תשמע [לשונן] [156 b] כלומר בטרם יבין וכוה אמרו<sup>9</sup> אינו נבהל להשיב ולפי שזה המדה מענפי מדת הגאווה על כן סמכה דעתו לפסוק שלפניו: (יד) רוח איש יכלכל מחללו ורוח נכאה מי ישאנה. בא להזהירו שנתרחק ממתד הגאווה והיגון לקבל המקרים בסבר פנים יפות כי חולי גוף כל רוח

<sup>1</sup> המלה הזאת נראה כמיותרת. <sup>2</sup> בכ"י כאומר. <sup>3</sup> לא נודע לי מי הוא המשורר הזה.

<sup>4</sup> ע"י במיזחם להראב"ע. <sup>5</sup> ע"י מאירי וספר חוקה שהביאו ג"כ מאמר זה בשם חכמי המוסר.

<sup>6</sup> ע"י מכא. <sup>7</sup> בכ"י על. <sup>8</sup> אבות פ"ה מ"י.

מכלכלו! אבל חולי הרוחות מי הנושא ומי מכלכל והרוח מכלכל לגוף, על כן סמוך לו (טו) לב נכון יקנה דעת ואזן חכמים תבקש דעת. לב נכון הסובל הפגעים בתבונה יקנה דעת ואזן חכמים המקבלים התלאות כחכמה תבקש דעת: (טז) מתן אדם ירחיב לו ולפני נדולים יתנו. מספר מדת הנדיבות כי מתן הנדיב ירחיב לו מצרתו כי ימצא אוהבים על ידי הנדיבות ולפני הנדולים יתנו המתן לשבת במושב מלכים ורז"ל<sup>2</sup> דרשוהו על הצדקה מתן אדם שנותן פרוטה לעני ירחיב לו לעוה"ב. ובויקרא רבה פ"ה מביא כמה מעשיות שחכמי ישראל כשהיו רואים אדם פוסק בצדקה גדולה בריבם היו מושיבים אותו אצלם והיו קורין עליו הפסוק הזה מתן אדם ירחיב לו וגו' ועוד שם כתיב (דברים י"ב י"ט) השמר לך פן תעזוב את הלוי וכתיב (שם כ') כי ירחיב מה ענין זה לזה אלא לפי מתנתך מרחיבין לך: (יז) צדיק הראשון בריבו וכא רעהו וחקרו. כבר הזהירו רז"ל<sup>3</sup> אסור לבעל דין להמעים דבריו שלא בפני בעל דינו אם לא שיהיה דעתו לשקר ואומר אם אסדר דברי בפני בעל דיני יכזיבני על כן מה תועלת יש לו שמצדיק עצמו בריב ואחר יבא רעהו אותו שכנגדו ויחקרו עד שמראה לדיין שלא דבר נכונה, וכן הזהירו חז"ל<sup>4</sup> גם על הדיין כי צדיק הראשון בריבו ואעפ"כ כשיבא רעהו יש לדיין לחקרו כדי לעמוד על האמת ולא ישים על לבו כל הדברים שאמר הראשון רק אם יהיו אמתיים: (יח) מדינים ישבית הגורל וכן עצומים יספיר. עצומים הם המריבים מגו' הגישו עצומותיכם (ישעיה מ"א כ"א) וכן בלשון רז"ל<sup>5</sup> שנים שנתעצמו כדין והמריבה החזקה נקראה כן מלשון עצמה והוא משבית הגורל כדי להשקיע ריב שאפי" (י"ט) את נפשע מקרית עז ומדינים ככריח ארמון. את נפשע יגדל פשעו יותר מקרית עז ואפי" מדינים חזקים ככריח ארמון משבית ומספיר ביניהם. וי"ט<sup>6</sup> כי טעם הפסוק לספר כמה רעה מריבת האחים והקרובים כי היא חזקה יותר מקרית עז ומדינים שלהם תקיפין ככריח שסוגרים בו הארמון. וי"ט<sup>7</sup> טעם הפסוק לספר כמה טובה האחזה והקורבה שאפי" את נפשע יש לך לכטות בו יותר מבטחון אנשי קרית עז בקרית עז ובמדינים תמצאנו עמך תקיף ככריח ארמון כי אם יהיה לך מרון עם שום אדם יעורך. תנתומא פרשה ויקח קרח את נפשע זה קרח שחלק כנגד משה [ומרד] וירד מן הכבוד שהיה בידו ואין נפשע אלא מרידה שנא' מלך מואב פשע בי (מ"ב ג' ז') ומדינים שעשה משה כנגדו ככריח ארמון שחלק על המקום ועם משה. ובב"ר<sup>8</sup> דרשו על לוש ועל אברהם וכן בהוריות פ"ג<sup>9</sup> ובגזיר פ"ד<sup>10</sup>: (כ) מסרי פי איש חשבע בטנו תבואת שפתיו ישבע. אם טוב ואם רע תבואת שפתיו ישבע כפי דבריו יהיה תנמולו, והוסיף ביאור (כא) מות וחיים ביד הלשון ואוהביה [אכל פריה]. אוהב הלשון לשמור דלת שפתיה יאכל פריה ע"כ דוד אביו אמר (תהלים ל"ט ב') אשמרה דרכי מחמא בלשוני. ובאגדת תלים [פ"ל ט] הביאו מעשה על פסוק זה להוכיח כי הלשון מלך האברים כיון שמות וחיים בידו. ובאגדת תלים פ"ג<sup>11</sup> מות וחיים ביד הלשון הכל תלוי בלשון אם ביקש אדם לשון הרע אומר ואם ביקש אדם לומר לשון טוב אומר, דיא כלכלה של תאנים אכל ולא בירך מות (וחיים) ביד לשון אכל וכיך חיים

<sup>1</sup> בכ"י כולי רוח כל גוף מכלכלו. <sup>2</sup> ירושלמי הוריות פ"ג ה"ז. <sup>3</sup> שבועות ל"א ע"א.

<sup>4</sup> מנהדרין ו' ג"ב. <sup>5</sup> שם ל"א ע"ב. <sup>6</sup> ע"י רש"י. <sup>7</sup> ע"י רלב"ג. <sup>8</sup> פ' ב"ב. <sup>9</sup> ו' ע"ב. <sup>10</sup> כ"ג ע"ב. <sup>11</sup> צ"ל פ' ב"ב.



כיד לשון, ר"א אם וזה לתורה וזה לחיים אם עסק בלשון הרע מתחייב בנפשו וכו' כדאית' התם בארוכה. והנה דוד אביו אומר (שם ל"ד י"ג—י"ד) מי האיש החפץ חיים וגו' נצור לשונך מרע וגו' והלא בעלי לשון הרע הורגים שלשה האומרו והמקבלו ומי שנאמר עליו. ובתנחומא ס' מצורע מאריך בספור גנות מרת לשון הרע: (כב) מצא אשה מצא טוב ויסק רצון מ"י. משפטו מצא אשה טובה מצא טוב ויסק רצון מ"י [157a] וכן הכתוב אומר ברבקה (בראשית כ"ד ג') מ"י יצא הדבר וגו' ואומר (לקמן י"ט י"ד) מ"י אשה משכלת ואומר (בראשית כ"ד מ"ד) היא האשה אשר הוכיח י"י לכן אדני ואז"ל<sup>1</sup> בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ואומרת בת פלוני לפלוני ואס" מעבר לים. ויסק רצון מ"י, לפי שהאשה מצלת אותו מן החטא וכן אמר אותו חכם<sup>2</sup> דיניו שמגדלות את בנינו ומצילות אותנו [מן החטא]. ובס" תהלים שחברתי דברתי בזה הפסוק (ל"ב ו') על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא ודרשו בו<sup>3</sup> מאי לעת מצוא אמר רבי חנינה זו אשה שנא' מצא אשה מצא טוב אם הדבר [יצא] בשעת הבריאה מה תועיל התפלה בקש ותמצא. בס' הבא על יבמתו<sup>4</sup> אמר רבא בוא וראה כמה טובה אשה טובה וכמה רעה אשה רעה כמה טובה אשה טובה שהכתוב משכחה דכתיב מצא אשה מצא טוב אם בנוה משתעי קרא כמה טובה אשה טובה [שהכתוב משכחה אי בתורה משתעי קרא כמה טובה אשה טובה] שהתורה [נמשלה] בה כמה רעה אשה רעה שהתורה מגנה דכתיב (קהל' ו' כ"ו) ומוצא אני מר ממות את האשה אי בנוה משתעי קרא כמה רעה אשה רעה שהכתוב מגנה אי בניהגם משתעי קרא כמה רעה אשה רעה שניהגם נמשלה להוכי' כדאית' התם בארוכה בספור שבה אשה טובה ובגנות אשה רעה בקש ותמצא. ואמר באשה רעה ומוצא אני מר ממות וגו' שהוא נמצא תמיד אבל באשה טובה אמר מצא אשה שהיא קשה למצאה ע"כ לא ספר מרותיה אלא אחר שמצאה מס' החבר ר' אפרים ז"ל<sup>5</sup>: (כג) תחנונים ידבר רש ועשיר יענה עזות. הריש והעושר שניהם כאחד רעים הרש גורם לבעליו לדבר תחנונים ולהכנעה תחת יד כל הכריות והעושר גורם לבעליו לענות אמרות עזות ע"כ נאמר (לקמן ל' ח') ריש ועושר אל תתן לי וגו'. דיא רש זה יצה"ש כמו שקראו בקהל' (ט' י') מסכן ועושר זה יצר הרע כמו שקראו אח"ז מלך<sup>6</sup>: (כד) איש רעים להתרועע ויש אוהב דבק מאה. מי שחפץ שיהיה איש רעים שיהיה לו רעים וחברים צריך להתרועע ולהכנע לסניהם וכו' יקנה חברתם ואהבתם<sup>7</sup>. להתרועע מזו' (ישעיה כ"ד י"ט) רעה התרועעה הארץ אמר איש רעים להתרועע דרך צחזה כמו (שופטים י' ד') רוכבים על שלשים עיירים ושלשים עיירים להם. והתרגום תרגם להתרועע לאיתחברא מענין רעים, והפ' לדעת התרגום איש שרודף אחרי רעים וחברים ראוי שיתחברו אליו וא"ת מה תועלת בכך יש ויש כי אוהב דבק מאה. ויש מפרש להתרועע מענין (תהלים ק"ח י') עלי פלשת אתרועע<sup>8</sup> וכמוהו (איוב ח' כ"א) ושפתך תרועה כלומר איש רעים ראוי להתרועע ולהתסאר

<sup>1</sup> האי מאמר דבת פלוני לפלוני הוא במועד קטן י"א ע"א, סוטה ב' ע"א וסנהדרין כ"ב ע"א וגירסת שלשתן משונה זו מזו. עי' דקדוקי סופרים מנהדרין והגותא מהר"ץ חיות שם, הדר"י נחביאש וצ"ל הוסף בגרסתו מתוך חורב ועוד מעבר לים שלא נמצאו בשאר ספרים. <sup>2</sup> יבמות ס"ג ע"א. <sup>3</sup> ברכות ח' ע"א. <sup>4</sup> יבמות שם ע"ב. <sup>5</sup> עי' מבוא. <sup>6</sup> עי' קה"ד ד' ח': מלך וכן וכפיל זה יצחק. <sup>7</sup> בכ"י כתובה אח"ז עוד מלה ויגיע שאין לה מוכן. <sup>8</sup> בכ"י התרועע.

ולהשתבח בכך כיון שקנה חברים ואוהבים הדבקים בכל יותר מאח. ונוכל לפרש איש רעים איש שחושב כל הבריות רעים סופו להתרועע מענין (לעיל י"א ט"ו) רע ירוע כי ערב זר שאין לו לחשוב כל העולם רעיו עד שיבדקם וינסם זה טעם ויש אוהב דבק מאח אז יקחהו לחבר לו. ובסוף ברכות<sup>1</sup> תניא ר' אומר לעולם אל ידבה אדם רעים בתוך ביתו שני איש [רעים] להתרועע, ובס' חלק<sup>2</sup> כתיב בספר בן סירא מנע רבים מתוך ביתך ולא הכל תביא בתוך ביתך וכו':

## יט.

(א) טוב רש הולך בתמו מעקש שפתיו והוא כסיל. ובמקום אחר אמר (לקמן כ"ח ו') טוב רש הולך בתמו מעקש דרכיו והוא עשיר ואמר הנה כסיל במקום עשיר להורות כי עיקש שפתים הוא כסיל: (ב) גם בלא דעת נפש לא טוב ואין ברנלים חוטא. טעם גם לרבות כי שתי מעלות הן מעלות המדות הנקראים בלשון ערב פצאיל אלנטיק<sup>3</sup> [ומעלות השכליות] והשכליות מתיחסות<sup>4</sup> אל הדעת והמדות מתיחסות אל הנפש א"כ טעם הפסוק כאילו אמר מתחילה מי שאין בו מעלות המדות אינו טוב ולא עוד אלא אפי' הוא בעל מעלות המדות אלא שאינו בעל שכליות הוא הנקרא נפש לא טוב וזה טעם גם לרבות. וטעם אין כמו ויאצו המלאכים (בראשית י"ט ט"ו) הוא הדוחק את רגליו לרוץ מהרה והוא הנקרא חוטא אם רץ לדבר עבירה. ובתנחומא פר' ויקרא גם בלא דעת נפש לא טוב מי שחוטא אפי' בשגגה נקרא נפש לא טוב אינו סימן יפה כיצד היו לפניו שתי חניות אחד של גוי ואחד של ישראל נכנס לאותה של גוי בלא דעת לא טוב נכנס במזיד נקרא חוטא שנא' ואין ברנלים חוטא א"ר [יצחק] בר שמואל היו לפניו שתי דרכים אחת ארוכה ואחת קצרה [הקצרה] מלאה צדורות והארוכה אין בו צדור אחד הניח הארוכה והלך בקצרה בשבת עליו נאמר ואין ברנלים חוטא ע"כ, ולדעת התנחומא טעם גם כלומר אין צריך לומר כשחוטא [b 157] בדעת אלא אפי' גם בלא דעת נפש לא טוב. ובסוף מס' עירובין<sup>5</sup> תניא גם בלא דעת וגו' זה הכופה את אשתו לדבר מצוה ואין ברנלים חוטא זה הכועל ושונה אינו והאמר רבא הרוצה שיהיו בניו זכרים יבעול וישנה לא קשיא כאן לדעת כאן שלא לדעת. ד"א גם בלא דעת וגו' זה המשמש עם הטהורה סמוך לוסתה ואמרה לו טמאה אני<sup>6</sup> אם שאע"פ שהוא בלא דעת נקרא נפש לא טוב שהיה לו לפרוש עונה אחת סמוך לוסתה שמא תראה דם נדות בעודה תחתיו ואין ברנלים חוטא אם פירש מיד נקרא חוטא אלא ממתיך עד שימות האבר, וכן בויקרא רבה פ"ד<sup>7</sup> גם בלא דעת וגו' אמר רבא בר ביבא לאורח שהיה למוד עם הנץ החמה ושכח ושמש מטתו קודם הנץ החמה בלא ידע לא טוב ואלו ידע ושימש אעכ"ו וכו' כראית' התם. ויש [א"כ] מרז"ל שפירשו פסוק זה בענין תשמיש המטה, גם אנו נלמוד לפי ע"ד אחרת כי תשמיש אדם עם אשתו צריך בו כונות מהרה וקדושה ובלא כונה זו אין הזרע מוכרח וכ"ש אם מהפך כונה זו לכונות הנאה ותענוג וזה טעם גם בלא דעת וגו' אין

<sup>1</sup> ס"ג ע"א. <sup>2</sup> ק' ע"ב. <sup>3</sup> בכ"י פאציל אל נטקיא וני' מבווא. <sup>4</sup> בכ"י אליחיסות.

<sup>5</sup> ק' ע"ב. <sup>6</sup> הדרש הזה איננו כבר בגמרא עירובין שם, ועיי' שבעות י"ח. <sup>7</sup> בויקרא רבה פ"ד גרים אמר רבינא בר אביןא לאורח שהיה רגיל לבוא וכו'.

צריך לומר אם יכוין להנאה ותענוג שאין הורע טובהר אלא גם בלא דעת בלא כונה זו יהיה הורע נפש לא טוב כיון שלא כיוון לכונת טהרה וקדושה, ואין ברגלים [חוטא] כי המתכוין להנאת תענוג לבדו יצרו תקפו ומזריע במהירות וזה טעם אין ברגלים ומה יעלה בידו שיהיה חוטא כלומר חסר כמו והייתי אני וכני שלמה חטאים (מ"א א' כ"א) והענין שיוליד בת וכת לאביה מטמנת<sup>1</sup> שוא אבל המתכוין כונת טהרה וקדושה משתהא על הבטן ובשכר זה יהיו בנים זכרים: (ג) אולת אדם תסלף דרכו ועל י"י יועף לבו. זה הפסוק קשור עם הפסוק שלפניו ואין ברגלים חוטא פ"י מי שהוא אין ברגלים יכשל בלכתו ויחטא הדרך ומי גרם סלף דרכו אולתו ועל י"י יועף לבו שזעף ומתקצף ונעצב והיה לו להתפלל בעת צרתו ולא לבעוט בשם. וכתענית פ"א<sup>2</sup> אשכחיה ר' יוחנן ליונקא דר' שמעון בן לוי א"ל אימא לי פסוקין אמר אולת אדם וגו' יתיב ר' יוחנן וקא מתמה אמר מי איכא מידי דכתי' ולא רמזה משה באורייתא א"ל אטו הא הכתוב הא לא רמיזה והכתיב (בראשית מ"ב כ"א) ויאמרו איש אל אחיו וגו': (ד) הון יוסיף רעים רבים ודל מרעהו יסדר. אין צ"ל שלא יוסיף רעים אלא אפי' רעהו מתחלה יסדר עתה בראותו שהוא עני והוא מספר מנהג העולם ומנהג רע הוא כי המנהג הטוב לאהוב הטובים ולשנוא הרעים ואם מדבר בחכמה ובסכלות ומכנה<sup>3</sup> החכם בעשיר והסמיל בדל אז יבוא על נכון כי החכמים קונים רעים ואוהבים מה שאין כן בכסילים. וי"מ ודל מרעהו יסדר שאפי' מרעהו הדל כמוהו יסדר ואם יסדר מהדלים ק"ו מהעשירים: (ה) עד שקרים לא ינקה ויפיה כזבים יאכר. כבר אמר למעלה<sup>4</sup> (י' י"ט, י"ד ה') יפיה כזבים עד שקר נמצאת אומר טעם כל הפסוק ענין אחד והוא כפל ענין במלות שונות ובא מיצוע בין פסוק שלפניו והפסוקים שאחריו (פרק כ"א על וסן אורי'ש וגנבתי כי מי שיחרושש אולי יכחש בעמיתו בפקדון או בתשומת יד מפני ענין)<sup>5</sup>. וי"מ עד שקרים ויפיה כזבים שני ענינים כי יפיה כזבים הוא המרגיל עצמו לכזב אפי' בסיפור דברים בעלמא ועד שקרים בכ"ד וע"כ אמר בער<sup>6</sup> שקרים לא ינקה וכיפיה כזבים לא ימלט להורות כי גדול עונשו של זה מעונשו של זה, או הוא מספר ואומר כי עד שקרים לא ינקה כשדורשים אותו מלומדי שקר שהואומר אמת אפי' דורשים אותו כל הימים ימצאוהו אמיתי בעדותו בכל צידי העדות אבל עד שקרים לא יוכל השמר בכל הצדדים שלא להודיע שקרו וכן יפיה כזבים לא ימלט בכל ענין<sup>7</sup>: (ו) רבים יחלו פני נדיב וכל הרע לאיש מתן. פני נדיב הוא העשיר המתנדב לתת לכל שואל די מחסורו, וכל הרע לאיש מתן כי איש מתן ינקה רעים וחכמים ע"י מתנתו. וי"מ גדול איש מתן מהמתנדב כי נדיבות המתנדב אחר ששאלוהו ואיש מתן קודם ששאלוהו ולכן אמר בנדיב רבים [158 a] יחלו פני נדיב [ובאיש מתן] וכל הרע לאיש מתן ובלשון כל הוא הכלל אבל לשון רבים יש במשמע שישארו מקצת שלא יחלו פניו. וי"מ טעם הפסוק שהוא מדות העולם ולהודיע שזה מנהג בני אדם ושהיא אהבה תלויה בדבר וכאשר אמרו מליצי המוסר<sup>8</sup> לא תבטח באהבת מי שאתה נותן לו מתנות עד שתפסוק<sup>9</sup> מליתן לו והוא אוהב אותך אז בטח באהבתו: (ז) כל אחי רש שנאוהו

<sup>1</sup> בכ"י מתמונת והוא המאמר הנודע של בן סירא. <sup>2</sup> מ' ע"א. <sup>3</sup> בכ"י ומטה. <sup>4</sup> בכ"י כבר אמרתי בחלק השלישי. <sup>5</sup> להמלות האלו אין פה כל שחר ונשתרבו ממקום אחר, וכנראה גם המלות דלעול בכ"י: "כבר אמרתי בחלק השלישי" מוסכים לפה. וזמי יגיד פשר המלים "פרק כ"א"? <sup>6</sup> בכ"י בעדים. <sup>7</sup> בכ"י בכל ענין במ"ש. <sup>8</sup> מבחר הפנינים ש' בחינת האוהבים. <sup>9</sup> בכ"י שיפסוק.

אף כי מרעהו רחקו ממנו מדרף אמרים לו המה. כל קורין אותו בקמץ כי יש בו מעט ואין בו מקף ועליו כתיב דין והשני (תהלים ל"ה י') כל עצמותי [תאמרנה] ויש שקורין (שם פ"ז ו') כל מעיני בך וטועים הם. ומעט הפסוק כל אחי רש שנאהו כי אפי' אחיו חתרים לשנאתו כ"ש אחרים וזה מעט אף כי מרעהו רחקו ממנו מרעהו לשון יחיד ורחקו לשון רבים והמעט רחק ממנו כל אחד ואחד עד שרחקו ממנו כולם. ואמר לשון שנאה על האחים ולשון רחוק על הרעים כי הרעים לא ישנאהו רק יתרחקו ממנו ובזה יסוד מעליהם חזון עיניו אבל האחים<sup>1</sup> שצריכין לפרנסו הם שונאין אותו ע"כ כמה צריך אדם להשתדל לאכול יגיע כפיו כדי שלא יהיה למורת על אחיו כ"ש על אחרים ואע"פ שאמר (לקמן כ"ג ד') אל תגיע להעשיר בא וסיפר כמה רעה העניות ולהיות זרין ונשכר ואל יהיה עצל ונספד ולכלכל דבריו במשפט כדי שלא תצטרך לבריות, ומאמר היונה<sup>2</sup> יהי רצון מלפניך שיהיו מזונותי מרורים [כזית] על ידיך ולא מתוקים כדבש ע"י בשר ודם. ומעט מדרף אמרים להמעים דבריו כפי אחיו ואחיו לא<sup>3</sup> המה שומעים. פ"א מדרף אמרים לא המה, מי שהוא עשיר וכא ללוות מחבירו ואמר לו בקוצר הלוני מאה דינרין והוא מלוה לו אבל העני הבא ללוות מחבירו הוא מסחר לומר מיד ענין ההלוואה והוא מסדר תחלה אמרים שאינם עיקר כוונתו רק לסדרם כדי לצאת על ידם לומר לו הלוני מאה דינרין. והמקרא לו המה בוא"ו ומעט המקרא כי האמרים שמדרף לו המה לא להם כי הם אינם משימים לב לשומעים. וי"מ מדרף אמרים [לא המה] כי הוא דברי האחים והרעים שאומרים עליו לבני אדם ששואלים אותם למה ישנאוהו וירחקו ממנו איך לא שנאהו ונתרחק ממנו והוא מדרף אמרים לא המה ואומר פלוני ופלוני קרובי פלוני ופלוני מיודעי והכל דבר הכל ואינם כלום רק דברי כוב ושקר. והמקרא לו המה לו ראוי לאומרים כי [דבריהם] הם דברי הבל וריק. ובמדרש אנדה<sup>4</sup> פותרו על יוסף שהיה מוציא דבה על אחיו ואמר שהם חשודים על אבר מן החי על כן שנאוהו וקראוהו רש לפי שהיה מוציא דבת שקר עליהם מדרף אחר דברים שאינם אמת, והמקרא לו המה עליו חזרו דבתו הוא אומר על אחיו שהיו אוכלים אבר מן החי לפי' וישחטו שעיר עזים (בראשית ל"ז ל"א) הוא אומר שמולזלים בבני השפחות למיכך לעבד נמכר יוסף (תהלים ק"ה י"ז) הוא אומר שהיו נותנים עיניהם בבנות חארץ אמר הב"ה חייך שאני מגרה בך את הדוב לפי' ותשא אשת אדוניו (בראשית ל"ט ז') בב"ר<sup>5</sup>: (ח) קונה לב אוהב נפשו שומר תבונה למצא טוב. אוהב נפשו להחיותה כי השכל בלב חיי הנפש, וכן שומר תבונה למצוא טוב לנפשו<sup>6</sup> להמציאו טובה בעולם הזה ובעוה"ב: (ט) עד שקרים לא ינקה ויפחית כזבים יאבד. על השנות הענין כפרשה פעמים כי נכון הדבר להתרחק ממדת השקר והכזב: (י) לא נאה לכסיל תענוג אף כי לעבד משול בשרים. שאין נאה לעבד [כי] ימשול בנדיבים, ומעט אף כמו ק"ו ועל הדרך הזה הוא הק"ו כי הממשלה גדולה<sup>7</sup> מהתענוג ואם אין התענוג יפה במקום שאינו ראוי ק"ו לממשלה שאינה נאה במקום שאינה ראויה<sup>8</sup>. והתענוג לחכמים יפה כדי להרחיב דעתם ללמוד החכמה בצלילות דעת כמו שדרשו גם אלה לחכמים דירה נאה ואשה נאה וכלים נאים<sup>9</sup>, אבל הכסילים כל התענוגים לבעוט ע"כ לא נאה

<sup>1</sup> בכ"י האחרים. <sup>2</sup> עיי' עירובין י"ח ב'. <sup>3</sup> בכ"י ולא, ומחברנו פירש פה ע"פ הכתיב. <sup>4</sup> עיי' רש"י. <sup>5</sup> פ' פ"ד. <sup>6</sup> בכ"י למצא נפשו. <sup>7</sup> בכ"י הגדולה. <sup>8</sup> בכ"י ראוי. <sup>9</sup> ברכות נ"ז ע"ב.

## משלי יט, ו-ז

לכסיל תענוג וק"ו לעבד משול בשרים וכמ"א (לקמן ל' כ"א) תחת שלש רגזה ארץ ונ' תחת עבד כי ימלוך כי המלך שהוא מזרע המלוכה הוא רועה את עמו כמו הרועה הטוב הרועה את צאנו בנחת ונהלה אבל העבד המולך אינו יודע בדרכי המלוכה ע"כ לא תאות לו: (י"א) שכל אדם האריך אפו ותפארתו עבור על פשע. [תפארתו] להיות מעביר על מדותיו [158b] וכבר אז"ל<sup>1</sup> מעשה ב' אליעזר שירד לפני התיבה ואמר כ"ד רגנות ולא נענה ירד ר"ע ואמר אבינו מלכנו [מ"ד] נענה יצאת בת קול ואמרה לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו. האריך מקור כמו פסח והמליץ (ישעיה ל"א ה')<sup>2</sup>. וגדול מעביר על מדותיו ממאריך על מדותיו כי המאריך אפו הוא חושב להנקם מאויבו אבל מאריך אפו שלא להנקם ממנו מהרה אבל מעביר על מדותיו הוא מוחל הפשעים ונושא העונות כאותו חכם<sup>3</sup> שהיה אומר בכל לילה קודם שהיה נכנס למסתו שרי ליה מארי' לכל מאן דמצערין. ואמרו מליצי' המוסר מחול למי שהרע לך ותן למי שמנע ממך, ואמרו<sup>4</sup> כי מלך אחד צוה להרוג עדת אסירים אמר אחד מהם אדוני המלך אם אנחנו הרענו לחטוא הלא תטיב אתה שאת ויאמר הרפו להם וימנע מלהורגם. וכל זה נאה בדברים שבינו לבין חבריו אבל בדברים שבין אדם למקום ראוי לנקום ולטור ולשנוא אויבי השם כמ"א (תהלים קל"ט כ"א) הלא משנאיך י"י אשנא וגו' ואפי' בינו לבין חבריו אם ת"ח הוא יש בדבר ביוזי התורה וכל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו ת"ח<sup>5</sup>: (יב) נהם ככסיר זעף<sup>6</sup> מלך וכמל על עשב רצונו. [כמל] המלחלה ומצמיתו ובא להזהיר שתהא אימת המלכות עלינו ואם מפני מלך ב"ו כך לפני מטי"ה הב"ה עאיכו וכן הוא אומר (עמוס ג' ח') אריה שאג מי לא יירא ואומר (הושע י"ד ט') אהיה כמל לישראל יפרח כשושנה, ודימה הזעף<sup>7</sup> בנהמת כסיר שהיא נשמעת אבל ברצון המלך אמר וכמל שהוא נסתר ולכן לא דימיו לגשם שיותר כעסו נראה מרצונו: (ג) הוות לאכיו בן כסיל ודלף מורד מדיני אשה. כי מדיני אשה רעה כדלף גשמים המורד ומגרש בני הבית מן הבית ונמצאת אומר קשה אשה רעה מהבן הכסיל שאשה הרעה מורדתו מכיתו והבן הכסיל אינו מורדו. וי"מ<sup>8</sup> מעם דלף מורד דלף שאינו שוקט ונקרא מורד שכל מטה מורדת את חברתה ובאה תחתיה. ולפי שדיבר כמדיני אשה אמר (יד) בית והון נחלת אבות ומי"י אשה משכלת. כי האבות ינחילו בניהם בית והון אבל אשה טובה אינה ירושת אבות אלא מי"י יצא הדבר הה"ד ומי"י אשה משכלת. ובב"ר פ' ס"ח ר' אבהו פתח בית והון וגו' ר' פנחס בשם ר' אבהו אמר בתורה בנביאים ובכתובים מצינו שאין זוונו של אדם אלא מהב"ה, בתורה (בראשית כ"ד ג') ויען לבן וכת אל ויאמרו מי"י יצא הדבר וגו' בנביאים (שופטים י"ד ד') ואכיו ואמו לא ידעו כי מי"י הוא, בכתובים ומי"י אשה משכלת וגו', יש שהוא הולך אצל זוונו כעקב אצל נשיו ויש שזוונו בא אליו כרבקה עם יצחק, ואית' במד"ק ס"א<sup>9</sup> ובאגדת תלים ס' כ"א<sup>10</sup>: (טו) עצלה תפיל תרדמה ונפש רמיה תרעב. בא להזהירו להתרחק מטרדה זו האמור עליה (לקמן כתוב כ"ד) טמן עצל ידו בצלחת וגו' כי היא גורמת לבעליה להיות לבו

<sup>1</sup> שם כ"ט ע"א. <sup>2</sup> ע"י רבנו יונה ואולם ההערה הזאת מפרידה בין הדבקים. <sup>3</sup> מר זוטרא, ע"י מגילה כ"ח ע"א. <sup>4</sup> מבחר הפנינים שער המחילה. <sup>5</sup> יומא כ"ג ע"ב. <sup>6</sup> בכ"י אימת. <sup>7</sup> בכ"י וכי הזעם. <sup>8</sup> ע"י רש"י. <sup>9</sup> ו"ח ע"ב. <sup>10</sup> צ"ל פ' ג"ט.

ישן ונדרם לא יצליח למלאכה וסופו לבקש מזון ואינו מוצא וסוף שיהיה עני הה"ד  
 ונפש רמיה תרעב, וכבר הורתיך כי כל רמיה האמור בספר הזה הוא כמו עצלה<sup>1</sup>. במדרש  
 רות<sup>2</sup> כל המתעצל בתלמודו לסוף שואלים ממנו דבר ונעשה כנדרם שנא' עצלה תפיל  
 תרדמה: (מז) שומר מצוה שומר נפשו כוזה דרכיו ימות. [שומר נפשו] כמד"א (דברים  
 ל' כ') כי היא חייד ואורך ימך וכוזה דרכיו ימות יומת כתיב וקרי ימות כי כוזה דרכיו  
 על שני ענינים מיתה בכ"ד והוא הסכתב ומיתה ביד י שמים והוא מעם המקרא. ד"א  
 הכל במיתה כ"ד המכתב יומת בכ"ד והמקרא ימות ואפי' לא נמסר דינו לב"ד ובמלו  
 ממנו ארבע מיתות כ"ד אפי' לא במלו ממנו דין ד' מיתות ואם נתחייב סקילה לסוף  
 נוסף מן הגג או חיה דורסתו ואם נתחייב שריפה לסוף נוסף בדליקה או נחש מכישו  
 מי שנתחייב הרג לסוף או נמסר למלכות או לסמים באים עליו ומי שנתחייב חנק או  
 מויבע בנהר או מת בסרינגי כדאית' בפ' נערה<sup>3</sup>. ושעם וכוזה דרכיו דרכים הראוים לו  
 והוא רע ממי שאינו שומר מצוה כי מי שאינו שומר מצוה לכו יודע כי יחטא ואשם  
 ואם נבר עליו יצרו היום אולי ישוב למחרת אבל הכוזה דרכיו שאינו חושש לחקן  
 מדותיו דרך לעג וכיוון יומת. ורב סעדיה ז"ל<sup>4</sup> פי' מעם [א 159] הפסוק הזה  
 שלא יתנאה האדם בעשות מצוה כי לכך נוצר ואם הוא שומר מצוה אליו תבוא  
 התועלת משמירתה לא לשם כי אם צדקת מה תתן לו וזה מעם שומר נפשו. וכוזה  
 דרכי השם הוא [בעצמו] גורם עליו מיתה וזה מעם ימות וכא ע"ד (במדבר מ"ו ל"א)  
 כי דבר י"י בזה ואת מצותו הפר הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה. וכנגד וכוזה דרכיו  
 ימות אמר דוד ע"ה (תהלים קי"ט ג"ט) חשכתי דרכי מלשון (מלאכי ג' ט"ו) ולחושבי שמו  
 וכלשון חכז"ל אדם חשוב: (ויז) מלוה י"י חונן דל וגמולו ישלם לו. בא להזהירנו  
 על הצדקה שהחונן דלים כאילו מלוה להב"ה ולא די שהב"ה מחזיר לו הלוואתו אלא  
 שמאכילו סידותיה שנא' וגמולו ישלם לו. וכן אז"ל<sup>5</sup> צדקה יש לה קין ויש לה סידות  
 אוכל סידותיה בעוה"ז והקין קיימת לעולם הבא. בויקרא רבה<sup>6</sup> א"ר אלעזר כתיב  
 (תהלים קל"ו כ"ה) נותן לחם לכל בשר בא זה וחטף מצוה וכו' אמר הב"ה עלי לשלם  
 לו גמולו הה"ד וגמולו ישלם לו. ובתלמוד בתרא פרק השותפין<sup>7</sup> מלוה י"י חונן  
 דל א"ר יוחנן אלמלא מקרא כתוב א"א לאומרו כביכול עבר לזה לאיש מלוה,  
 ומסיים בה בויקרא רבה כל מי שנותן פרוטה לעני הב"ה נותן לו פרוטה וכו' פרוטה  
 הוא נותן לו והלא לא נותן לו אלא נפשו כך אמר לו הב"ה אף כשנפשך מצפצפת  
 לצאת מגופך הריני משיבה לך בתוך גופך ע"כ. בפ' ואלה המשפטים פי' פסוק  
 זה בארוכה בקש ותמצא. ובפ' מי שמתו<sup>8</sup> מפרש על הרואה את המת ומלוהו  
 מה שכרו עליו הכתוב אומר מלוה י"י חונן דל: (יד) יסר בנך כי יש תקוה ואל המיתו  
 אל תשא נפשך. לא תחמול מליסר אותו בעבור קול המיתו וככיתו<sup>9</sup>. ד"א המיתו מענין  
 (דברים י"ז) יומת המת כלומר ואל המיתו אל תשא נפשך כי אסלא תיסרהו הרי אתה כאילו  
 ממיתו בידים וגו' למען ירבו ימיכם וימי בניכם (שם י"א כ"א) אם עשית כן מוטב ואם לאו  
 הרי אתם כאילו כורתים אותם שכך דברי תורה נדרשים מכלל לאו אתה שומע הן ומכלל

<sup>1</sup> עני' פירושו לעיל לכתוב י"ב כ"ז. <sup>2</sup> עני' רש"י שהביא ג"כ דברי המדרש. <sup>3</sup> בב"י  
 בפ' דרשה והוא בכתובות ל' ע"א. <sup>4</sup> עני' בנדרם. <sup>5</sup> פאה פ"א מ"א על גמילות חסדים וצדקה  
 בכלל כמ"ש התוס' י"ט שם. <sup>6</sup> פ' ל"ד ובב"י בטעות ובתנחומא בויקרא רבת. <sup>7</sup> י" ע"א.  
<sup>8</sup> י"ח ע"ב. <sup>9</sup> הנה מחברנו גורם איפא המיתו מל' המה וכן פי' הרלב"ג.

הן אתה שומע לאו. ראב"ע<sup>1</sup> [פי'] ואל המיתו אל תשא נפשך לפרנס אותה מגזילתו כענין (דברים כ"ד כ"ו) ואליו הוא נושא את נפשו להתפרנס ממנה. ס"א ואל המיתו וגו' שאחרים ימיתוהו אז אל תשא את נפשך ביסרך אותו ובלע"ז נו"ן פונגא"ש נו"ן אטיינדא"ש<sup>2</sup> כלומר אל תמתין לו מלייסרו עד שיבא לידי חיוב מיתה. ד"א ואל המיתו אע"פ שהזהרתך ליסרו לא [תיסרהו] ייסורי מיתה אל תכהו מכת מות וכן אז"ל<sup>3</sup> כי מחית ליוקא לא תמחי אלא בערקתא דמסאניה דקרי קרי ודלא קרי ליהוי צותא לחבירה. ד"א ואל המיתו שלא יעלה על דעתך למנעו מליסרו מפחד שמא ימות מחמת ייסוריך. ד"א ואל המיתו שהרי יוצא לחרבות רעה אם לא תייסרהו ויחייבוהו ב"ד מיתה צא ולמד מכני עלי ואבישלוס ואדוניה מה עלתה להם מפני שלא למדו מוסר בקטנותם, בני עלי אע"פ שאמר להם אביהם (ש"א ב' כ"ד) אל בני כי לא טובה השמועה וגו' מ"מ היה לו להלקותם אחר שלא היו מתייסרים בדברים מי שאינו נזהר בפושטין יכזה בחמין ק"ו למי שנאמר עליו (מ"א א' ו') ולא עצבו אביו מימיו<sup>4</sup> ולכן נאמר יסר בנך כי יש תקוה וגו' ובכלל פסוק זה להזהיר את הרב ליסר את התלמוד ומצינו תלמידים נקראים בנים שנא' (מ"ב ד' א') בני הנביאים ובסנהדרין פ"ב<sup>5</sup> ואלה חולדות אהרן ומשה וגו' (במדבר ג' א') וכתוב אלה שמות בני אהרן (שם שם ב') אהרן ילד משה לימד לוטר שלכך נקראו על שמו וכו' מבאן אמר כל המלמד את בן חבירו תורה כאילו ילדו: (יט) גדול חמה נושא עונש כי אם תציל ועוד תוסיף. למה שפי' ואל המיתו וגו' שלא תכהו מכה של נפש הוסיף ביאור בעת שתהיה גדל חמה עליו היה נושא עונשו ועונו שאם לא כן מרוב חמתך תמיתוהו ואל תאמר [א"כ] לא יוסר כי יש להניחו עתה וליסרו אח"כ, וזה ענין אחר כי בפסוק הראשון הזהירו ליסר הבנים וכוה הפסוק [הזהיר] ליסרם במשפט לא בחמה גדולה. ונכל לפרש נושא עונש ע"ד (במדבר י"ח ל"ב) ולא תשא עליו חמא שאם תהיה גדל חמה עליו הרי אתה נושא עליו עונש כי יענישוהו<sup>6</sup> מכת מות אלא<sup>7</sup> הצילנו עתה ועוד תוסיף לאחר זמן ויהיה כי אם במקום [רק]<sup>8</sup> וכמזהו כי אם כה תעשו להם (דברים ז' ו'). וי"מ טעם הפסוק לתת טעם לייסורי הבנים כי אם לא ייסר האדם את בנו יהיה<sup>9</sup> הבן הגדול חמה נושא עונשו כי אם תציל אותו מליסרו יחזור לסורו ותצטרך להוסיף עוד לרדותו ולהלקותו על ככה. [וי"א]<sup>10</sup> כי הוא מזהיר [159 b] את האדם ממדת החמה והכעס ואומר כי משהוא גדול חמה הוא נושא עונש כמד"א נושא עונו כי אם מפני תגבורת [החמה] יתרגו על הבריות ויבואו להענישו<sup>11</sup> כי אם ימלט פעם אחת לא ימלט פעם שנית וזה טעם כי אם תציל ועוד תוסיף. ס"א גדול חמה נושא עונש ואין לו תקנה אלא שינצל ויפריש המדה הזאת מעצמו ולא עוד אלא שצריך להוסיף עוד שיהיה שומע עצה ומקבל מוסר וזה טעם כי אם תציל ועוד תוסיף וסמך ליה שמע עצה וקבל מוסר. ס"א מי שהוא גדול חמה שנדלה עליו חמת י"י הרי קבל עונשו בכך ונמחלו לו עונותיו כי באמת תציליהו החמה הזאת מעונש אחר ועוד תוסיף לו שכר שישבו השם מחרון אפו ושבו ורפא לו, ולכן נסמך לו (כ) שמע עצה וקבל מוסר למען תחכם באחריתך. שטעמי שמע לעצתי וקבל מוסר הבי"ה בספר פנים יפות כי רבות מחשבות בלב איש ועצת י"י היא חקם ויהיה טעם כי אם לאמת הענין לא

<sup>1</sup> עיי' במיוחס לו. <sup>2</sup> עיי' מבוא. <sup>3</sup> ב"ב כ"א ע"א. <sup>4</sup> חסר כאן ע"ד אבשלום. <sup>5</sup> בכ"י פ"ם והוא דף י"ט ע"ב. <sup>6</sup> בכ"י יענישוך. <sup>7</sup> בכ"י שלא. <sup>8</sup> תיבת רק נוספה פה ע"פ ראב"ע דברים ז' ה'. <sup>9</sup> בכ"י היה. <sup>10</sup> עיי' רלב"ג. <sup>11</sup> הלשון מגומגם ובלתי ברור כל צרכו.

לשון תנאי כמו כי אם תם הכסף (בראשית מ"ז י"ח) כי אם יש אחרית (לקמן כ"ג י"ח) (לאחר שהזהיר את האב שייסר את הבן לקבל מוסר)<sup>1</sup>. ומעם באחריתך כי אחרית ותכלית המוסר החכמה. ר"א ע"י המוסר הוא מתחכם האדם לראות מראשיתו את אחריתו ולראות את הנולד ולהכין צידה לעולם הבא שהיא הנקראת אחרית לאיש שלום וזה טעם למען תחכם באחריתך שיתחכם שיהיה לו צידה באחריתו מי שטרח בע"ש יאכל בשבת: (כא) רבות מחשבות בלב איש ועצת י"י היא תקום. במס' סנהדרין<sup>2</sup> רבות מחשבות בלב איש אבל עצה שיש בה דבר י"י היא תקום. ונכל לפרש קשור עם הפסוק העליון לאחר שהזהירנו לשמוע עצה ולקבל מוסר כי הוא הצידה לדרך החיים הנקראת אחרית ועליה אמר למען תחכם באחריתך חזר להזהירו שלא יאמר עדיין יש שהות כי רבות מחשבות בלב איש וגו' אל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה<sup>3</sup>. במדרש<sup>4</sup> רבות מחשבות וגו' זה אבשלום שהיה מחשב בלבו ואמר אהרונג לרוד ואטול המלכות ולא היה יודע מחשבתו של מקום דכתיב רבות מחשבות וגו' כראית' התם בארוכה. ומה נאה מדרש זה שדרשו באבשלום דבר הלמד מענינו שהוא מדבר במוסרו של אב לבן וע"י שלא למד אבשלום עלתה בלבו מחשבה זו: (כב) תאות אדם חסדו וטוב רש מאיש כזב. י"מ<sup>5</sup> תאות אדם מגו' (שה"ש א' א') [מה] נאוו לחיך בתורים כלומר נאות האדם ותפארתו הוא חסדו וטוב רש איש אמונים מאיש כזב אע"פ שהוא עשיר כמו שפירשתי (לעיל כתוב א') בפסוק טוב רש הולך בתומו וגו'. הראב"ע<sup>6</sup> פ"י תאות אדם חסדו כלומר יתאוה תמיד לעשות חסד למי שראוי לו. פ"א משפט הכתוב תאות אדם חסדו חסדו שזו היא תאות החסידים להתהלך בדרך החסד. פ"א<sup>7</sup> תאות אדם מנורת והתאוותם לכם (כמדבר ל"ד י') תתאו לכם (שם שם ז') תאות נבעות עולם (בראשית מ"ט כ"ו) כלומר אות ומופת האדם חסדו החסד שנוטל הוא מעיד עליו. ורב סעדיה ז"ל<sup>8</sup> פ"י חסדו החסד שנוטלים אחרים עמו כי תאות כל אדם השואל מחבירו דבר שיעשה עמו חסד ומ"מ טוב רש מאיש כזב טוב המתנצל לו שהוא רש ואינו יכול לעשות עמו החסד ההוא מאיש כזב המבטיחו למלאות תאותו לעשות עמו חסד ושוכן מכובד ומתהלל במתת שקר. [פ"א] תאותו<sup>9</sup> של אדם היא חסדו וחרפתו מגו' חסד הוא (ויקרא כ' י"ז) סן יחסדך שומע (לקמן כ"ה י') לפי שרודף אחר תאותיו יקלוהו הבריות ויחסדוהו, וטוב רש טוב תאוות הנקרא רש המחליש מה מגבירה (?) הנקרא איש כזב<sup>10</sup> ונקרא כן לפי שבחור תאוות העולם הזה הנכזבים שכל אחד מהם תאות שעה כעבור השעה ואינה: (כג) יראת י"י לחיים ושבע ילין בל יפקד רע. פ"י יראת השם גורמת לכעליה חיים חיי העולם הזה וחיי העה"ב וילין שבע כמעט (תהלים כ"ה י"ג) נפשו בטוב חלין, והנה בצדיקים נאמר (ישעיה ס"ה י"ג) הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו. בל יפקד רע, כי השם לא יפקדוהו ולא יזכרוהו רק לטובה וזכר הצדיק לברכה. ונכל לפרש יראת י"י לחיים כי הירא אוכל מיגיע כפו ואינו אוכל אלא כדי שיחיה וזה טעם לחיים אך לא כמו הכסילים [160 a] שאומרים נחיה בשביל שנאכל שנאמר בהם (לעיל י"ג כ"ה) וכטן רשעים תחסר אבל בירא השם

<sup>1</sup> המלות האלו נשתרבו כפי הנראה מלעיל. <sup>2</sup> כ"ז ע"ב. <sup>3</sup> אבות פ"ב מ"ה. <sup>4</sup> מדרש משלי. <sup>5</sup> ע"י רבנו יונה. <sup>6</sup> ע"י במיוחס לו. <sup>7</sup> ע"י מאירי. <sup>8</sup> בפירוש משלי שלו. <sup>9</sup> בכ"י הוא תאותו, וע"י רלב"ג וקב ונקי. <sup>10</sup> פ"ס כאן כנראה ואולם הכונה גלויה שטוב איש רש בתאות מאותו הירודף אחריתם בגבורה והוא איש כזב כי יודף אחרי דברים שהם כזב והכל.



הצדיקים נאמר בהם (שם) צדיק אוכל לשובע נפשו וזה טעם ושבע ילין כל יפקד רע. או נפרש יראה י"י לחיים על הצדיקים ושבע ילין כל יפקד רע על הרשעים הנאמר בהם (תהלים נ"ט ט"ז) אם לא ישבעו וילינו וטעם כל יפקד מגו' (במדבר ל"א ט"ט) ולא נפקד ממנו איש שהוא מענין החסרון, והאמת כן הוא כי האוכל אכילה גסה גורמת עליו חלאים רבים. עוד נוכל לפרש ושבע ילין וגו' אלו הצדיקים שאפי' הם שבעים ואוכלים אכילה גסה בסעודת מצוה וכיוצא בה אינם מבהלים אותם חלומות רעים והרהורים רעים וזה טעם כל יפקד רע מענין (בראשית כ"א א') וי"י סקר את שרה. כפי' היה קורא א"ר יונה א"ר זירא כל הל' ז' ימים בלא חלום נקרא רע שנא' ושבע ילין וגו' א"ת שבע אלא יִשְׁבֵּעַ, אר"ה בר אבא א"ר יוחנן כל המשביע עצמו מדברי תורה [ולן] אין מבשרים אותו בשורות רעות שני' ושבע ילין וגו' : (כד) טמן עצל ידו בצלחת גם אל פיהו לא ישיכנה. טעם צלחת כמו קדרה ואולי הוא מלשון (מ"ב ב' כ') צלוחית חדשה [ובדבריו] רי"ל<sup>2</sup> לצור ע"פ צלוחיתו. מזהיר ממדה זו שלא יהיה אדם עצל במלאכתו ומי שהתחיל במלאכה ישתדל לגמרה וכן לענין המצות וכמו שאז"ל מי שהתחיל במצוה אומרים לו מרוק<sup>3</sup> ובמסכת סוטה ס"א<sup>4</sup> כל העושה דבר מצוה ולא גמרו ובא אחר וגמרו מעלה עליו הכתוב כאלו עשאו וכו' נמצאת אומר אין לך עצל גדול מזה שעושה מצוה ובשכיל דבר מועט שנשאר בה שלא גמרו לא תקרא על שמו ראה מה המשל נשא עליו שלמה ע"ה טמן עצל ידו וגו' : (כה) לץ תכה ופתי יערים והוכיח לנכון יבין דעת. אע"פ שיוסר לץ לוקח לו קלון<sup>5</sup> מ"מ יש להכותו והנשארם ישמרו ויראו וזה טעם ופתי יערים וגו' ולא די שמקבל תוכחות אלא יבין דעת שיוהר גם מדברים אחרים ע"י התוכחה כי יבין דבר מתוך דבר ותכלית התוכחה הדעת, והוכיח צווי. ואמר בליץ תכה ובנכון הוכיח ע"ד (לעיל י"ז) תחת נערה במכין מטהות כסיל מאה. תנחומא פ' יתרו לץ מכה זה עמלק ופתי יערים זה יתרו הה"ד (שמות י"ג א') וישמע יתרו מה כתיב למעלה מסלחו של עמלק : (כו) משרד אב יבריא אם כן מביש ומחסיר. פ' כן שהוא מביש ומחסיר מה דרכו לשדר את האב ולהכריח את אמו מביתה ולפי שהממן הוא של האב אמר משרד אב ולפי שהאשה עומדת בבית אמר יבריא והוא הדין ליתן את האמור של זה בזה ושל זה בזה. ד"א לפי שהמבלות יותר באנשים מכנשים ע"כ סובל האב לבן יותר מהאם ולכך אמר באם יבריא. ד"א טעם יבריא אם גורם לאביו שיגרשנה מביתו כי הוא משרד נכסי אביו ובא האב להכותו והאם עומדת כנגדו לבקש על בנה ומתוך כך נמצאת מריבה ביניהם ויבא להכריחה ולגרשה מביתו : (כז) חדר בני לשמע מוסר לשנות מאמרי דעת. כבר פירשתי מסוק זה למעלה (ט"ז כ"ב) אנב גררא בפסוק מקור חיים שכל בעליו וגו' והוא פ' רמ"ה ז"ל חדר בני לשמוע כמו ביקור(?) וכיוצא בו ואע"פ שהוא מוסר<sup>6</sup> כרי שלא תבוא לשנות מאמרי דעת והוא התורה. הענין בהתרגלך ללמוד כי הלימוד הוא העיקר<sup>7</sup>. והנגיד ז"ל<sup>8</sup> פ' חדר בני מגו' (תהלים ל"ט ה') אדע מה חדר אני וטעם לשנות כמו (לעיל ה' י"ט) באהבתה תשנה חמיר ומ"מ מאמרי במו ב"ת כמו (יחזקאל ט"ט כ"ט) אשר תפילו מנחלה, וטעם הפסוק כל ימי חלדך

<sup>1</sup> י"ט ע"א. <sup>2</sup> ב"ק מ"ט ע"ב. <sup>3</sup> ירושלמי ר"ה פ"א ה"ח. <sup>4</sup> י"ג ע"ב. <sup>5</sup> ע"י לעיל

ס' ז'. <sup>6</sup> לעיל הביא בשם הרמ"ה (הוא המאירי) : חדר לשמוע מה שקוראים הרשעים מוסר וכו' ומלת ביקור פה אינה מובנת. <sup>7</sup> הרבנים האלו גראים פה כמיותרים. <sup>8</sup> ע"י מבוא.

ידבר עמים תחתיו שכל אחד צריך שיהא נכבש תחת רשות חבירו ואם הוא אחד לחבירו יכמה החטא ולא יעלה על לבבו וכזה לא יבואו להפסד מחברתם על כן אמר הכתוב מכסה פשע מכשך אהבה אבל מי שהוא שונה בדבר לא דיו שאינו מכסה פשע אלא מתרעם עליו פעם אחר פעם מפריד אלוף. וי"מ<sup>1</sup> ושונה בדבר מפריד אלוף ע"ד אחרת ומפרש כי האמת מכסה פשע מכשך אהבה מ"ם כשרואה האחד שחבירו כסה עליו הפשע ההוא יש לו להשתדל שלא יחזור לעשותו פעם אחרת שאם יהיה שונה בדבר מפריד אלוף כי מי יוכל לסבול פשעם פעם אחר פעם: (י) תחת נערה במבין מהכות כסיל מאה. תחת מעמו תרד ותשכון נערה בלב המבין להוסר לחכימא ברמזא לשמאי בכורמזא<sup>2</sup> מקהין שניו ולא יועיל. תחת מנו (תהלים ל"ח ג') ותחת עלי ירך שרשו נחת ותרגו' וירד ונחת. וי"מ מענין תחת כי המעם בת"ו הראשונה ומעמו שמכנעת ומשברת הגערה<sup>3</sup> במבין יותר מהכות כסיל מאה, ומעם מאה להרבות המבין לא למספר מיוחד: (יא) אך מרי יבקש רע ומלאך אכזרי ישולח בו. משפמו אך איש מרי יבקש רע ואין לו תקוה שתועיל בו כי אינו מקבל תוכחת מי יתן ומלאך אכזרי ישלח בו מהשמים להמיתו כי מיתת הרשעים טובה להם וטובה לעולם<sup>4</sup>: (יב) פגש דוב שכול באיש ואל כסיל באולתו. יותר טובה פגישת דוב שכול מפגיעת כסיל בעת אולתו וכעסו, ומעם שכול לפי שמשכל בני אדם נקרא כן. ד"א שמתו בניו והוא שכול מהם ואע"פ שהוא מר נפש יותר בקרוב ינצל אדם ממנו ממה שינצל מהזיק<sup>5</sup> הכסיל: (יג) משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו. לא תמיש כתיב מכשך לפני המקום שלא תמיש רעה מביתו והקרי<sup>6</sup> לא תמוש, ואולי קשור עם הפסוק שלפניו ואל כסיל באולתו למה כי הוא משיב רעה תחת טובה. לא תמיש רעה מביתו, הרי למדת שמשיב רעה תחת טובה תבוא רעה לביתו ולא<sup>7</sup> תמוש ואין בין [154b] רעה תחת רעה לרעה תחת טובה אלא שזו תמוש וזו לא תמוש. וכל העובר על דברי תורה הוא בכלל פסוק זה שהשם העושה עמו טובה להחיותו ולפרנסו צווה בהם והוא עובר עליהם הרי הוא כאלו משיב רעה תחת טובה: (יד) פומר מים ראשית מדון ולפני התגלע הריב נמוש. משפמו כפומר מים, ומעם פומר כמו פותח וכן פטר כל רחם (שמות י"ג ב') ותרנום אונקלס פתח כל ולדא ופטורי ציצים (מ"א מ' ל"ב) שפתחו בהם ציצים ופרחים. ומעם התגלע מענין התערבות והם ג' במקרא דין (לקמן כ' ג') וכל אויל יתגלע (לקמן י"ח א') בכל תושיה יתגלע, יתערב. וי"מ<sup>8</sup> שמעמו כאילו אמר התגלות וכמוהו (איוב ל"ג כ"ד) סדעו מדרת שחת מעמו סדעו. ומעם הפסוק כמו פותח ומשלה מים מנקב צר שיכול לסתום הנקב קודם שיתרבו המים כן ראשית מדון יכול האדם למשול ברוחו<sup>9</sup> בחללה אבל אם נתרבו המים על הארץ נחלל שוטף שוב אין תקנה בסתימת הנקב וכן אמר אם נתערב ונתגלה כבר הריב לא יוכלו בעלי הריב למשול ברוחם על כן ולפני התגלע הריב נמוש אותה. והתרנום פומר מים אשד [דמא היך] מיא וכן ת"א ששך הדשן (ויקרא ד' י"ב) בית מישד קיטמא כאילו אמר שופך מים וכן אשד הנחלים (במדבר כ"א מ"ו) ושופך נחליא. ס"א<sup>10</sup> ולפני התגלע הריב נמוש קודם שיתגלה לך הריב אתה רשאי לנמוש לאחר שנתגלה לך הריב אי אתה רשאי לנטשו שאינו יכול לומר להם שיעשו פשרה אלא קודם שידע

<sup>1</sup> ס' חוקה. <sup>2</sup> משלי בן סירא. <sup>3</sup> בכ"ו הגויה, ועי' רש"י. <sup>4</sup> סנהדרין פ"ח מ"ה.

<sup>5</sup> בכ"ו מהזיק. <sup>6</sup> בכ"ו והמכתב. <sup>7</sup> בכ"א אבל. <sup>8</sup> עי' ברכת אברהם. <sup>9</sup> בכ"ו רוחו. <sup>10</sup> סנהדרין ע' ו"ב.

היה שומע מוסר ולשונות ולהשיג באמרי דעת. פ"א לפי שאמר למעלה משרד אב וגו' [אמר] חדל בני חזור ליסרוי<sup>1</sup> [חדל] מלשרד אביך ומלהבירה אמך ובא לשמוע מוסר וחדל לשונות מאמרי דעת, ומלת חדל שבתחלת הפסוק עומדת במקום שנים: (כח) עד בליעל יליץ משפט ופי' רשעים יבלע און. פ"י מי שהוא עושה עצמו כעורכי הדיינים ומליץ משפט חשוב<sup>2</sup> עד בליעל שעל ידו ילמדו לשקר, ופי' רשעים יבלע און מנו' (במדבר ד' כ') כבלע את הקדש יסתיר ע"ד מ"ש (איוב כ' י"ב) אם תמתיק בפיו רעה יכחידנה תחת לשונו. כינה עד בליעל ופי' רשעים בהסתירו<sup>3</sup>. פ"א יליץ משפט כי יליץ ויסדר עדות שקר כאלו הוא משפט במענות ידמו השומעים שהם ברורות והם לא כן, ופי' רשעים יבלע און כי מכסה על עושה האון שמעיד מה שאינו ומסתיר מה שישנו. וי"מ יליץ משפט מנו' לץ כלומר יחלוצץ על המשפט ופי' רשעים יבלע און שעושה און הרבה עד שכמעט יבלענו ויאכלנו ע"ד כלה רעה (לעיל ט"ז ל). ואני מפרש ע"ד אחרת כי המשפט יליץ על איש בליעל על מעשהו וכמד"א בסמוך נכחו ללצים שפטים וגו' וכן האון יבלע ויכלה פי' רשעים וכמד"א בסמוך ומהלומות לנו כסילים כי רשעות הרשע מחמת כסילות: (כט) נכחו ללצים שפטים ומהלומות לנו כסילים. שפטים פי' ייסורים קשים כמד"א (יחזקאל י"ד כ"א) ארבעה שפטי הרעים ואולי רמז לאותם האמורים שם ביחזקאל, ומהלומות מנו' (שופטים ה' כ"ז) והלמה סיסרא ע"ד (לקמן כ"ז ג') ושכח לנו כסילים. כתנחומא פ' זאת תהיה<sup>4</sup> נכחו ללצים שפטים משל לעבד רע שהיה נמכר בשוק הלך אדם אחד שהיה יודע בו שהוא עבד רע וקנה אותו והתקין לו כבלים ומגבלים שאם יסרח יהיה רודה אותו כיון שסרח שם הכבלים והכהו במגבלים א"ל העבד לא היית מכירני שאני עבד רע ולמה קניתני א"ל לפי שהייתי [יודע] שאתה קשה תקנתי לך כל אלו [וגו'] הה"ד נכחו ללצים שפטים. ויקרא רבה [פ' י"ד]<sup>5</sup> נכחו ללצים שפטים [נכונים] הם הדינים ללצים [אלו] עוברי עבירות בנוהג שבעולם אדם רוכב על החמור פעמים שסורח עליו ומכה אותו פעמים שאין סורח עליו ומכה אותו ברם הכא נכונים ללצים שפטים, מהלומות משל למטרוניתא שנכנסת בתוך פלטרין [של מלך] כיון דחמית מלכיא תלך דחליאת וכו' כראית' התם:

## ב.

(א) לץ היין הומה שכר וכל שונה בו לא יחכם. פ"י ראב"ע ז"ל<sup>6</sup> לץ חסר איש היין לץ הוא, הומה פ"י צועק שיתנו לו שכר. הזכיר אחת מן הסבות המולידות באדם הליצנות ומשפט הפסוק לץ איש היין הומה איש השכר. וכמה פעמים הזהיר על היין בספר הזה עוד וכבר אז"ל ריש מרעין חמרא' וכבר הארכתי בספור גנות

<sup>1</sup> בכ"י כתוב אחרי זה עוד: „וחדל לשמוע מוסר“ וזה מיותר. והפירוש הזה לקוח בלוי כורבנו יונה. <sup>2</sup> ר"ל נחשב. <sup>3</sup> המלות האלה אינן ברורות כל צרכן וגראות כמיותרות. <sup>4</sup> פ' מצורע. <sup>5</sup> צ"ל פ' מ"ו ושם הגירסא כושונה. <sup>6</sup> עיי' במיוחס לו. <sup>7</sup> אולי כוננו למ"ש בכ"ב נ"ח כ' (כפי הגוססא העיקרית): בריש כל מרעין אנא דם בריש כל אסון אנא חכר, ונתחלפה לו למתברנו הרישא כסיפא.

מדה זו בפי ירמיה שחברתי<sup>1</sup> בספק יוגד בן רכב: (ב) נהם כנפיר אימת מלך מתעברו חומא נפשו. פי' מתעברו מתעבר עמו הוא חומא על נפשו שאינו חולק כבוד למלכות והוסיף בפסוק זה במקום זעף מלך (לעיל י"ב י"ב) אימת מלך להסלנת הדבר כי אם אימת מלך בן זעפו לא כ"ש ואם אימת וזעף מלך ב"ו בן אימת מלך מלכי המלכים עאכ"ו: (ג) כבוד לאיש שבת מריב וכל אויל יתגלע. שבת מריב להשכית עצמו ממריבה וכל אויל יתגלע יתגלה ויתעבר במריבתו. ואמרו מליצי המוסר<sup>2</sup> המריב עמך אי אפשר שלא יהיה או גדול ממך או קטן [ממך] או שווה לך אם הוא גדול ממך היה לך לישא לו פנים ואם הוא קטן ממך אל תחוש למה שאמר ואם הוא כשוה לך קיים בעצמך יתר מרעהו צדיק (לעיל י"ב כ"ו) במערכא כי מנצח כי תרי מאן דקדים שתיק הוא מיוחס מפי: (ד) מחרף עצל לא יחרש ושאל בקציר ואין. המכתב ישאל והמקרא ושאל ומעם הפסוק לפי המכתב אם מחרף עצל לא יחרש ישאל בקציר ואין כי אם לא יחרוש לא יזרע ואם לא יזרע לא יקצור [ואם לא יקצור] מה יאכל, ולפי המקרא מספר מכות העצל מרוב קרירות החורף עצל לא יחרוש ומה יעלה בידו ושאל בקציר ואין, וזה הפסוק משל להכין האדם צידה מהעולם הזה לעוה"כ. ובאלה הדברים רבה אתם נצבים [מהו מחרף עצל לא יחרוש ארשב"י זה שאינו למד תורה בנערותו ומבקש ללמוד בקנותו ואינו יכול וזהו ושאל בקציר ואין]: (ה) מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונה ידלנה. שצריך להעמיק בה במחשבות מתון ועיון ואיש תבונה מעמיק עצתו בתוך לבו עד שצריך לדלותם כשיוציאנה לסועל כמו שדולים המים העמוקים לא כאותם שמוציאים לידי סועל כל העולה על רוחם במהרה. ר"א<sup>4</sup> הלכה סתומה בלב החכם והתלמיד הנכון בא ודלה אותה בדלי תבונות: (ו) רב אדם יקרא איש חסדו ואיש אמונים מי ימצא. כי רוב בני אדם כל איש מהם יקרא ויספר חסדו אבל איש אמונים מי ימצא שיעשה חסד ולא יתפאר בו ונקרא איש אמונים שיאמר אמת על נפשו מי ימצא. פ"א<sup>5</sup> רב אדם יקרא איש חסדו שכונת ברעהו לעשות עמו חסד אבל איש אמונים מעשים המה הבוטחים [161 a] בהם ויהיו נאמנים עם חביריהם בצרותיהם. ובירושלמי פ"א קידושין פ"א דורש פסוק זה על האומר דבר בשם אומרה רוב אדם יקרא איש חסדו שאומר שמועתו אבל איש אמונים מי ימצא [שיאמרנה] על שמו: (ז) מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו.... ולד"א<sup>6</sup> ולבניו יהיה מחסה (לעיל י"ד כ"ו) ואומר ועושה חסד לאלפים (שמות כ' ו') שחעמוד להם זכות אבות כשאוחים מעשה אבותיהם בידיהם. ובתנחומא פ"א צו דורש פסוק זה על אהרן ובניו שנא' (ויקרא ג' כ') קח את אהרן ואת בניו אתו: (ח) מלך יושב על כסא דין מזרה בעיניו כל רע. האמת נכרת בעינים לכן המלך בשכתו על כסא דין ראוי לו לזרות באימת<sup>7</sup> מלכות שבעיניו כל איש רע ובלעיל כי אז יעמוד על כסאו וכן הוא אומר (לקמן כתוב כ"ו) מזרה רשעים מלך

<sup>1</sup> ירמיה ל"ה בפירושו כת"י (אשר העתקתי ואם אזכה אוציאו לאור) כתב בזה"ל: ויוגד זה צדא את בניו להתנהג דור אחרי דור שלא לשנות יין ושלא לזרוע זרע ושלא לנמנע כרם וכז' וכונתו בצוותם שלא לשנות יין כי לץ חיון חומת שכר וכז' עיי"ש באריכות. <sup>2</sup> מבחר הפנינים שער האהבהים בקצת שינוי הלשון. <sup>3</sup> קדושין ע"א ע"ב. <sup>4</sup> עיי' רש"י. <sup>5</sup> עיי' רש"י. <sup>6</sup> חסד כאן הפשט הראשון ומת שהביא ולד"א הוא פירוש רבנו סעדיה ועיי' ג"כ פירוש רבנו יונה. <sup>7</sup> בב"י באמת.

חכם. ד"א<sup>1</sup> כשהמלך יושב על כסא דין מורה בעיניו כל רע כי כל איש רע ובלעיל יסחרו ויראו<sup>2</sup> מפניו לעמוד כמושב משפמו אולי יעניש אותם ואם כמושב משפט מלך ב"ו כך עת משפט מלך מלכי המלכים הב"ה לא כ"ש שיש<sup>3</sup> לאדם לירא מפניו ולראו מעונותיו כי (מ) מי יאמר זכיתי לבי מהרתי מחמאתי. כי אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחמא<sup>4</sup> וכן איוב אומר (מ' ב') מה יצדק אנוש עם אל וגו' כלל הדברים אפי' אם יעשה אדם כל המצות לא ידמה בעצמו שהוא צדיק שאם ידמה כן אינו מתעורר להוסיף וע"ז אז"ל<sup>5</sup> לעולם יתן אדם עצמו מחצה זכאי ומחצה חייב כדי שיהיה בו התעוררות והשתדלות להוסיף תמיד במעלות מדותיו הטובים: (י) אבן ואבן איפה ואיפה תועבת י"י גם שניהם. וכן בתורה הוא אומר (דברים כ"ה י"ג) לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן וטעם גם שניהם לרבות. ופי' הפסוק אבן ואבן או איפה ואיפה תועבת ה' גם שניהם וכ"ש ארבעתם ביחד. ד"א<sup>6</sup> עונש אבן ואבן גדול מעונש איפה ואיפה לפי שההונאה גדולה [באבן] מהונאת איפה כי יכול האדם להשכיל ולהתבונן בעומק חלל האיפה ולהבחין שעורה וזה טעם גם שנים על האיפה ואיפה יענש. וי"ט טעם גם לפי שעונש הגדולה גדול מעונש הקטנה כי הוטת הלוקח למוכר גדול מהונות המוכר ללוקח וכאשר אמרו בעלי המוסר<sup>7</sup> כאשר לקחת קנית וכאשר מכרת הפסדת אלא לא דיו ללוקח שהונה אלא שישונה (?) על כן אמר גם שניהם אפי' על הקטנה הוא נענש: (יא) גם במעלליו יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו. יתנכר מעיניו (בראשית מ"ב ז') ויתנכר אליהם והוא היסוד ההכרה וטעם הפסוק שהנער אם זך ואם ישר פעלו מתנכר במעלליו מדרכי הנער לדרכי הזקן שאין סימני הנערות נכרים בו. וי"ט<sup>8</sup> יתנכר מעיניו (רות ב' י"ט) יהי מכריך ברוך כי תמצא כמה נערים סימנים מנעוריהם בעלי מדות טובות אם כן במעלליהם ניכרים אם זכים וישרים פעלים. ופי' ראשון עיקר כי לפי סי' שני היה לו לומר אם זך ואם ישר פעלו. ובאלה שמות רבה סי' ראשון: (יב) אוזן שומעת ועין רואה י"י עשה גם שניהם. זה קשור עם הפסוק שלפניו להודיע כי זכות האדם על ידי שני האברים האוזן לשמע חכמה ומוסר והעין לראות ספרי החכמות ולפי שמעלת האוזן גדולה ממעלת העין על כן אמר גם שניהם להודיע כי השם עשם חסד מאתו לחונן עבדיו חכמה ותבונה ודעת וגם להוציא מלב האומרים (תהלים צ"ד ז') לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב והיתה תשובתם בצדק (שם ט') הנוטע אוזן הלא ישמע וגו'. ד"א י"י עשה גם שניהם א"כ יש לך לסחד שלא תשמע ותראה דבר מגונה. ד"א לסמור האוזן [העין] כ"ה האוזן והעין והחושם אינם ברשותו של אדם כידיו ורגליו ופיו ולפעמים ישמע ויראה וירחיק בעל כרחו פתע פתאום ע"כ אמר י"י עשה גם שניהם ואולי כי מלת גם לרבות החושם, ומ"ט יש להזהר בכל יכלתו לאמסם אוניו ולעצום עיניו שלא ישמע ויסתכל בדבר מגונה: (יג) אל תאהב שינה פן תורש ספק עיניך שבק לחם. גם זה קשור עם העליון לפי שהזכיר האוזן והעין ושהשם עשה גם שניהם ע"כ צוה שלא להפריע אותם ממעשיהם בשינה כי לא לכך נבראו ואמר ספק עיניך כי כבר צוה כמה פעמים על

<sup>1</sup> ע"י במיזחם להראב"ע. <sup>2</sup> בכ"ז ויראו. <sup>3</sup> בכ"ז יש. <sup>4</sup> לישנא דקרא בקהלת ז' כ'.

<sup>5</sup> קדושין מ' ע"ב. <sup>6</sup> ע"י רבנו יונה. <sup>7</sup> מקור המאמר לא נודע לי. <sup>8</sup> ע"י ספר חרשיים לרד"ק שיש כבר ופירוש ר"י כספי משלי כ'.

האזן בספר הזה (לעיל ט"ז ל"א) און שומעת תוכחת חיים וגו' : (יד) רע רע יאמר הקונה ואזול לו אז יתהלל. כן דרך הלוקח לגנות המקח כדי שיקנהו כולל [161b] וכשילך לביתו במקח אז יהלל בו וישתבח במקחו ויאמר שהוא יודע לקנות דבר נחמד וכאמת כן הוא שיש זהב ופנינים רבים למי שיש לו שפתי דעת שידע בעסקי סחורה<sup>1</sup>. ובמדרש איכה<sup>2</sup> מפרש הפסוק על ה"ה עם כנסת ישראל את מוצא עד שלא גלו ישראל היה ה"ה קורא אותם רעים הה"ד (ירמיה י"ג י') העם הזה הרע המטמנים לשמעי [אח] דברי וכיון שגלו התחיל לשבח אותם היו ואזול לו אז יתהלל. ובמדרש<sup>3</sup> הקונה דברי תורה ע"י הדחק וייסורי רעבון אומר אי על צרה זו אוי על רעה זו ולסוף שהוא מלא חכמה אז יתהלל על צער שנצטער נמצא אומר מעם פסוק זה להזהירו שלא נבעט בתחילת הלימוד אע"פ שהתחלות קשות כי אם ירגיל בה לסוף כל כסף וזהב [נרחה] מפניה כי הוא העושר האמיתי, ראה מה כתיב בתריה (מז) יש זהב ורב פנינים וכלי יקר שפתי דעת. מעם יש כמו (לעיל ח' כ"א) להנחיל אוהבי יש ומשפמו<sup>4</sup> יש וזהב כמו (חבקוק נ' י"א) שמש ירח. וי"מ<sup>5</sup> מעם הפסוק יש איש כסיל בעל זהב ורב פנינים אך כלי יקר ממנו שפתי דעת : (מז) לקח בגדו כי ערב זר ובעד נכריה חבלהו. וי"מ חבלהו ציוו<sup>6</sup> כלומר משכנהו ויהיה שקול עם [לקח וי"מ חבלהו שם כמון] בגדו<sup>7</sup> ומלת לקח עומד במקום שנים וכבר הזהיר פעמים להתרחק מן הערבות. ור"י ז"ל<sup>8</sup> מ" חבלהו מגו' (איוב י"ח י') טמן בארץ חבלו כלומ' כשערב איש זר לקח בגדו אבל אם ערב אישה נכריה לקח אפי' מיתרי אהלו כי ברוב ימצא האמונה והמוסר באנשים [יותר] מבנשים על כן יפסע הבוטח באשה יותר מן הבוטח באיש וכ"ש אם האשה אשת איש וכבר אז"ל<sup>9</sup> נשים פגישתן רעה הם שחבלו באחרים פטורים אחרים שחבלו בהן חייבים. ונוכל לפרש לקח בגדו כי ערב זר למשכן ממנו אבל בעד נכריה חבלהו משכון אפי' גופו. ואולי המעם המושכל היוצא מפסוק זה שכל ישראל ערבים זה לזה וכל מי שיש בידו למחות צריך למחות ואם לאו יש לו להענישו על כך וזה מעם לקח בגדו וגו'. בסוף המקביל<sup>10</sup> ונט ששום<sup>11</sup> ת"ר (דברים כ"ד י') לא תבא אל ביתו לעבוט עבוטו ע"כ לביתו אי אתה נכנס אבל אתה נכנס לביתו של ערב שנא' לקח בגדו וגו' : (יז) ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא סיהו חצץ. חצץ הם האבנים דקות נקראים בלשון ערבי חצא<sup>12</sup> ומעם הפסוק להזכירו שנראה בעין לכבינו כי אחרית כל תאוה גופנית חרפה שיתחרט עליה. וי"מ<sup>13</sup> לחם שקר שהעיד שקרים בעבורו. וי"מ<sup>14</sup> לחם שקר כינוי להנאת התשמיש כמד"א כי אם הלחם אשר הוא אוכל (בראשית ל"ט ו') אכלה ומחתה סיה (לקמן ל' כ'). ד"א פסוק זה קשור עם העליון כי ברוב הערב את חבירו ערבו מפני שמצפה אולי יגיע אליו תועלת ממנו ולסוף ממשכנים אותו ושמא התועלת לא תהיה. ד"א בא להזהירו שלא נלחם את לחם רע עין וכנה לחמו לחם שקר ובאחרונה ימלא סיהו חצץ. ד"א לחם שקר כינוי למזון שנקנה ע"י גנדור עבירה. אז"ל<sup>15</sup> מעשה כבנו של

<sup>1</sup> המחבר הסמיך כתוב זה לאותו שלאחריו מבלי ציון את הדבר. <sup>2</sup> פתיחתה ל"א. <sup>3</sup> רש"י הביא ג"כ דרשה זו ומקום המדרש לא נודע לי. <sup>4</sup> בבי' ומשפט. <sup>5</sup> ע"י אבן יחיאל. <sup>6</sup> ע"י במיוחס לראב"ע ומאירי. <sup>7</sup> כן נראה להוסיף וכן למשל הרד"ק ש' חבל מפרש ג"כ חבל כמו שם. <sup>8</sup> ע"י רבנו יונה. <sup>9</sup> ב"ק פ"ז ע"א. <sup>10</sup> ב"מ קס"ז ע"א. <sup>11</sup> ב"ב קע"ג ע"ב. <sup>12</sup> חסדי וע"י מבווא. <sup>13</sup> ע"י במיוחס לראב"ע. <sup>14</sup> ע"י רש"י. <sup>15</sup> ע"י מסי' שמחות פ' י"ב ואיכה רבה פ"ג וחרבה שניים בפי' שלנו.

ו' חגיגה בן תרדיון שיצא לתרבות רעה ונתחבר ללססים והרעוהו הלך אביו לבקשו ומצאו מושלך במדבר וסיו מלא עפר וצדורות קרא עליו הפסוק הזה ערב לאיש וגו' נטלו וגופו ככברה והביאו לביתו בקשו לספרו מפני כבוד אביו ולא הניחם אמר להם [אני אומר] על בני פתח ואמר יולד כסיל וגו' (לעיל י"ז כ"א) פתחה אמו ואמרה כעם לאביו בן כסיל וגו' (שם שם כ"ה) פתחה אחותו ואמרה ונהמת באחריתך וגו' (לעיל ה' י"א): (יח) מחשבות בעצה תכון ובתחבולות עשה מלחמה. כל אחד ואחד מן המחשבות תכון בעצה שיתיעץ עם אחרים בעניניו. ובתחבולות עשה מלחמה, נוכל לפרש עשה ציווי ונוכל לפרש מקור בפלס וראה עניי (איוב י"ט). ומעם פסוק זה כמעט כי בתחבולות תעשה לך מלחמה (לקמן כ"ד י'). ולפי שהסוד מחשבות באין סוד (לעיל ט"ז כ"ב) סמך לספוק זה (יט) גולה סוד הולך רכיל ולפוחה שפתיו לא תתערב. ומעמו אם תרצה לקיים מחשבותיך אל תתערב לגולה סוד ולהולך רכיל, ולפוחה שפתיו למ"ד לפוחה עומד במקום כולם ומעם סוטה כמו פוחה. ד"א תרגום ירחיב יפתי ע"ד (תהלים ל"ה כ"א) וירחיבו עלי פיהם. ד"א<sup>1</sup> מענין סתי שהוא נפתה שפתים. וגילוי הסוד הוא על שני עניינים יש גולה סוד במתכונן ויש גולה סוד מסיח לפי תומו לפי שהוא סוטה שפתים ואין דלת לשפתיו. וי"ט<sup>2</sup> מעם הפסוק להשמיענו כי גולה סוד הולך רכיל והולך רכיל הוא גולה סוד שהרי כבר אמר למעלה (י"א י"ג) הולך רכיל מגלה סוד ועתה הפך הענין ואמר גולה סוד הולך רכיל: [162 a] (ב) מקלל אביו ואמו ידעך נרו באשון חשך. מעם ידעך יכבה כמו (תהלים קי"ז י"ב) דעכו כאש קוצים. פי' הראב"ע ז"ל<sup>3</sup> רמז לנשמתו ידעך כנגד מות יומת (שמות כ"א י"ז) וכן הכתוב אומר (לעיל ד' י"ט) דרך רשעים כאפלה כי בכאו עליו הצרות הרומות לאישון חשך לא יראה אור כי יכבה נרו: (כא) נחלה מבהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך. פי' הראב"ע ז"ל<sup>4</sup> מבהלת לשון מהירות וכן הפירוש יש נחלה מבהלת בראשונה מגולה ואחריתה שהיא גולה לא תבורך לא ירדו עליו נשמי ברכה וכתוב מבהלת בחי"ת להודיע כי נחלה גולה היא נמאסת ונגעלת לשם מן (זכריה י"א ח') נחלה ב"י<sup>5</sup>. מבהלת כתיב וקרי מבהלת והם קרובים בטעם. המטון נקרא נחלה כמ"א (קהלת ז' י"א) מוכה חכמה עם נחלה לפי שהוא מתנחל מטהבות לבנים ומי שהוא נבהל ומהיר לקנות ממון ולא יחוש אם בצדק אם בתרמית לסוף מתמוטט. וי"ט ע"ד גולל אביו ואמו (לקמן כ"ח כ"ד) שישתדל לירש את אביו אע"פ שעוד אביו בחיים. ד"א מעם מבהלת כמו (דהי"ב ל"ה כ"א) ואלהים אמר לבהלני שמעמו לגדלני ולרוממני<sup>6</sup> והוא מספר כמה ממון יש [לו] שהוא גדול בראשיתו ומתמוטט באחריתו ולהזהיר שלא יבטח אדם בעושרו. ונוכל לפרש פסוק זה קשור עם העליון לפי שאמר מקלל אביו ואמו וגו' חזר לומר כי עלתה בידו לקללם לפי שלא יסרוהו בראשונה ומצינו<sup>7</sup> הבנים נקראים נחלה כמ"א (תהלים קכ"ו ג') הנה נחלת י"י בנים וזה מעם נחלה מבהלת בראשונה וגו'. ורז"ל<sup>8</sup> דרשו פסוק זה בבני ראובן ובני נד שמהרו ליטול חלקם בעבר הירדן ולסוף גלו בראש גולים: (כב) אל תאמר אשלמה רע קוה לי"י

<sup>1</sup> עיי' אבן יחיאל. <sup>2</sup> עיי' מאירי. <sup>3</sup> במיוחס לו. <sup>4</sup> שם. <sup>5</sup> בכ"י בם. <sup>6</sup> עיי' שרשי רד"ק שרש בהל: וי"י אמר לבהלני למחרתי ולזרוני ורבי יונה פירש בו ענין רוממות וגדולה והפלגה עכ"ל. <sup>7</sup> בכ"י ומציות. <sup>8</sup> במדבר רבה פ' כ"ב.

ויושע לך. הזהיר על האמירה וכ"ש על הפעולה. ובס"ק דג'ט"ז<sup>1</sup> יש דוגמת זה שלח מר עוקבא לר"א בני אדם העומדים עלי ובירי למוסרם למלכות מהו שירמט וכתב ליה (תהלים ל"ט ב') אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי אע"פ שרשע לנגדי אשמרה לפי מחסום שלח ליה קא מצערי לי טובא ולא מצ"י דאוקים בהו שלח ליה (שם ל"ז ז') דום ל"י והתחולל לו דום להבי"ה והוא יפילם לך חללים השכם והערב עליהם לבית המדרש והם כלים מאליהם: (כג) תועבת י"י אבן ואבן וסאזני מרמה לא טוב. כבר אמר ענין זה למעלה (כתוב י') ואולי כפלו הגה לקשרו עם הפסוק העליון של אל תאמר אשלמה רע להונות מי שהונק כי תועבת י"י אבן ואבן וגו': (כד) מ"י מצערי גבר ואדם מה יבין דרכו. וכן ירמיה אומר (י' כ"ג) כי לא לאדם דרכו, וטעם מה כמו לא וכמוהו (שיר ח' ד') מה תעירו ומה תעוררו וכן הוא בלשון ערב<sup>2</sup>. והענין כמ"ש אליהו ז"ל<sup>3</sup> לאותו חכם בצאתך בדרך הַלֵךְ בקונך וצא (לעיל ג' ו') בכל דרכיך דעוהו והוא יישר אורחותיך: (כה) מוקש אדם ילע קודש ואחר נדרים לבקר. ס"י מי שילע קדש הוא נהנה מן ההקדש אותה הנאה תהיה לו למוקש ותביא עליו צרה קרובה ויצטרך לבקר אחר נדרים שיודר קרבנות להקריב כדי שינצל מצרתו ובא להזהירו ממדה זו כי הגה שמעו מזבח מוכ (ש"א מ"ו כ"ב) וקרוב לשמוע מתת הכסילים זבח (קהלת ד' י"ז). ילע כמו יבלע וכמוהו (עובדיה א' מ"ז) ושמו ולעו ולא אמר יאכל קדש כדי לגנות המעשה להוציא אכילתו בלשון בליעה ע"ד (איוב כ' מ"ו) חיל בלע ויקיאנו. וי"מ<sup>4</sup> ילע מענין (איכה כ' ב') בלע י"י שמעמו השחית והוא שם בפלס יער כלומר מוקש האדם הפסד הקדש. [ואחר נדרים לבקר]. בנדרים ס"א<sup>5</sup> בר ברתיה דר' ינאי סבא אתא לקמיה דר' יוחאי רבה א"ל [אילו הוה ידעת דפתחין פינקסך ומשמשינן בעובדך מי נדרת א"ל] לא ושרייה אמר ר' אבא מאי קרא ואחר נדרים לבקר ע"כ. ד"א<sup>6</sup> אדם נדר מן הכר בלשון קונם הרי היא הקדש אכלה עליו הכתוב אומר מוקש אדם ילע קודש והרי הוא צריך לבקר אחר מי שמתיר לו נדרו להשאיל עליה: (כו) מורה רשעים מלך חכם וישב עליהם אופן. כנגלגל שנגלגלו בו מנגלגל עליהם ע"ד במדה שאדם מודר בו מודדים לו<sup>7</sup>. ד"א<sup>8</sup> שמשבי עליהם אופן ענלה לרשע אותם<sup>9</sup> כלומר ירכאם ואח"כ יסירם מלפניו, וי"ו וישב כו"י (ישעיה ס"ד ד') הן אתה קצפתה ונחמא<sup>10</sup>. ובמדרש<sup>11</sup> מורה רשעים זה סרעה וחילו מלך חכם זה הבי"ה וישב עליהם אופן נגלגל מדותיהם השיב עליהם וינהגו בכבודת (שמות י"ד כ"ה) כנגד והכבד את לבו (שם ח' י"א): (כז) נר י"י נשמת אדם חופש כל חדרי בטן. ס"י ראב"ע ז"ל<sup>12</sup> ד"מ כי הנשמה אצולה מאורו ובית מנוחתה טראש ומשם תאיר לרוח ולנפש בשכלה ויאורו באורה ע"כ נקרא נרו כאלו הוא מחפש בו חדרי בטן והוא רמז ללב שהוא חדר המחשבות. (חופש כל חדרי בטן) והשם כאשר יחפש [162b] לב המלך וידע [מה] שיחשוב לב הרשעים אז ישלם חסדו ואמתו לנצור המלך מצרה ויסעור השם כסאו בעבור החסד שיעשה המלך. ס"א נר י"י רמז לאור שכלו שהוא חופש נשמת

<sup>1</sup> ז' ע"א. <sup>2</sup> כונתו להמלה מא ל שפתרונת לאו וע"י מכוא. <sup>3</sup> ברכות כ"ט ע"כ. <sup>4</sup> ע"י שרשי ר' יונה שרש בלע. <sup>5</sup> כ"ב ע"א וצ"ל לקמיה דר' ינאי סבא. <sup>6</sup> ע"י קב ונקי. <sup>7</sup> מוסח פ"א מ"ו. <sup>8</sup> ע"י במיוחס להראב"ע. <sup>9</sup> בכ"י אותה. <sup>10</sup> ע"י פירושו לעיל לכתוב פ"ו כ"ח. <sup>11</sup> רש"י הביא ג"כ מדרש זה ובמדרשים לא מצאתי. <sup>12</sup> ע"י במיוחס לו.



האדם חופש כל חרדי במן<sup>1</sup>, ומלת חופש עומד במקום שנים. ד"א<sup>2</sup> נר י"י כאשר הגר סבה שיראה האדם מה שמחביאים כך הגשמה סבה להשגחה הש"י באדם ע"ד (ירמיה י"ז י') אני י"י חוקר לב ובוחן כליות ובגר הזה היא הגשמה חופש כל חרדי<sup>3</sup> במן פ' כי [ע"י] הגשמה שהיא מן העליונים פוקדים את האדם אם לענוש אם לשכר [לא] כשאר ב"ח: (כח) חסד ואמת יצרו מלך וסעד בחסד כמאו. כמד"א (תהלים ס"א ח') חסד ואמת מן יצורו, וסעד<sup>4</sup> בחסד כמאו כי יסעד ויתמך כמא מלכותו בחסד שעושה וגדול החסד מן האמת: [(כט) תפארת בחורים כחם והדר זקנים שיבה. הכל] יפה בעתו הכח לבחורים והשיבה לזקנים, וכמו שזה יפה כן (ל) חכמות פצע תמרוק ברע ומכות חרדי במן. תמרוק ברע באיש רע [חכמות פצע הם] קשוח ותיקון לרשעים מלישון (אסתר ב' ג') ונתון תמרוקיהן כי אין להצטער על הייסורין הבאים עליהם. בפ' כמה מדליקין<sup>5</sup> א"ר חנינא כל המריק עצמו לדבר עבירה פצעים וחבורות יוצאות בו שנא' חבורות פצע תמרוק ברע ולא עוד אלא שנידון בהדרוקן שנא' ומכות חרדי במן אמר ר"ג בר יצחק סימן לעבירה הדרוקן:

## כא.

(א) סלגי מים לב מלך ביד י"י על כל אשר יחפוץ ישנו. להודיע כי הכח להשם ולא למלכים כי אין ביד המלך להמית ולהחיות רק במצות הבורא ית'. במדרש<sup>6</sup> סלגי מים לב מלך וגו' מה המים כשאתה נותן אותם בכלי תוליך אותם בכל מקום שאתה רוצה כן כשכבש ודם עולה לגדולה ומלוכה לבו ביד ה' וכל גזירה שיוצא מפיו בתחלה היא יוצאת מלפני ה' וה"ד על<sup>7</sup> כל אשר יחפוץ ישנו. ובפ' הראוה<sup>8</sup> ג' צריבין רחמים ואחד מהם פרנס טוב שני סלגי מים לב מלך וגו': (ב) כל דרך איש ישר בעיניו ותוכן לבות י"י. כבר פרשתי זה הפסוק למעלה<sup>9</sup>: (ג) עשה צדקה ומשפט נבחר לי"י מנחה. מעשה הצדק והמשפט הוא נבחר לי"י מנחה. סוכה<sup>10</sup> א"ר אלעזר גדול העושה צדקה יותר מן הקרבות שנא' עשה צדקה ומשפט נבחר לי"י מנחה. אלה הדברים [רבה] ריש שופטים [מנחה אין כתיב כאן אלא מנחה וגו']: (ד) רום עינים ורחב לב<sup>11</sup> ניר רשעים חטאת. רום עינים ורחב לב לעשות מה שלבו חפץ וכן ניר רשעים שהיא מחשבתם הדומה לחרישה כל אלה שלשת הדברים חטאת, ובא רום [עינים] כמד"א בסנהדרין (ישעיה י' י"ב) אפקד על פרי גדול לבב מלך אשור ועל תפארת רום עיניו ובא ורחב לבב כמד"א בני"י (חבקוק ב' ח') אשר הרחיב כשאל נפשו וכן דוד הוא אומר (תהלים ק"א ה') גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל. וי"מ<sup>12</sup> ניר רשעים מענין (מ"א י"א ליו) היות ניר לרוד עבדי כי השררה והמלכות לרשעים חטאת מפני עון הדור: (ה) מחשבות חרוץ אך למותר וכל אץ אך למחסור. מחשבות אדם חרוץ אך למותר שיש לו יתרון בהתעסקו בסחורה ואץ למעט מעשה הרשעים [הנזכרים]<sup>13</sup>. וי"מ<sup>14</sup> מחשבות אדם

<sup>1</sup> ע"כ במיוחס לראב"ע ואמנם שם איתא פ"א מיד אחרי הפירוש הראשון היינו לפני המלות והשם כאשר יחפש וכו', ועיי' רלב"ג. <sup>2</sup> עיי' מאירי ואבן יחיאל. <sup>3</sup> כ"י אדם. <sup>4</sup> בכ"י וסועד. <sup>5</sup> שבת ל"ג ע"א. <sup>6</sup> מדרש משלי ושם גרס אתה מטה אותן לכל צד שאתה רוצה. <sup>7</sup> בכ"י אל. <sup>8</sup> נ"ח ע"א. <sup>9</sup> עיי' פירוש לעיל לכתוב מ"ז ב'. <sup>10</sup> מ"ט ע"ב ושם הגירסא יותר מכל הקרבנות. <sup>11</sup> בכ"י לבב. <sup>12</sup> עיי' אבן יחיאל. <sup>13</sup> בכת"י ואם למעט מעשים ונתתי ודפסתי ע"פ המיוחס לראב"ע. <sup>14</sup> עיי' רש"י.

## משלי כא, ה-יב

חרוץ שחרוץ דבריו כמשפט אך למותר וכל אין שדוחה את השעה בבהלה ומהירות  
 אך למחסור: (ו) סועל אוצרות כלשון שקר הבל נדף כהגדרה עשן תגרוף כמין  
 אוצרות של הון כלשון שקר ההון ההוא הרי הוא הבל נדף כהגדרה עשן תגרוף כמין  
 אשר תרפנו רוח<sup>1</sup>, ומבקשים אוצרות כאלה הם מבקשי מות: (ז) שוד רשעים יגורם כי מאנו  
 לעשות משפט. שהשוד ששודדים<sup>2</sup> [הרשעים] יגורם בחרמו מענין (כמדבר כ"ב ב) ויגר  
 מואב כלומר יפחידם ויבהלם כמד"א (איוב מ"ו כ) כל ימי רשע הוא מתחלל. ד"א מנו  
 (תהלים ה' ב') לא יגרוך רע כלומר עד שאתם [אוכלים?] השוד כמו ששדרו כן  
 יושדו ועד כהתימך שודד תושד (ישעיה ל"ג א'). ד"א<sup>3</sup> מנו' (ש"ב י"ד י"ד) כמים  
 הנגרים ארצה והמעס ישכרם וידכאם: (ח) הסכפך דרך איש וור וך ישר פעלו.  
 משפטו הסכפך דרך איש רשע וור שאינו עומד בדיבורו והוא הסך הישר אבל מי  
 שהוא זך ישר פעלו. וי"ט כי וי"ו נוספות כו"ו ואיה וענה (בראשית ל"ו כ"ד) ומשפטו<sup>4</sup>  
 הסכפך דרך איש זר והסכפך תאר לדרך. ובמדרש רות<sup>5</sup> הסכפך דרך איש וגו' זה  
 עשו הרשע שהוא מתהפך על ישראל נגבת לא נגכית קמלת לא קמלית לא נגכית  
 מאן נגב עמכון לא קמלחון מאן קמל עמכון מחי להון קנים להון [163 a] מומי להון  
 איתו ארנוניכון איתו גולגלחון איתו דימוסיא דלכון איש זה עשו דכתיב ביה (בראשית  
 כ"ה כ"ו) איש יודע ציד איש שדה ור שעשה עצמו זר למילה ומצות וך ישר פעלו זה  
 הב"ה שהוא נותן שכרו בעולם הזה כפועל שהוא עושה באמונה וכו' כדאית' התם:  
 (ט) טוב לשבת על סנת גג מאשת מדינים ובית חבר. אע"פ ששניהם רעים טוב זה  
 מזה ע"ד (איכה ד' ט') טובים היו חללי חרב מחללי רעב. ותרנו' מב למיחב על  
 קרנא דאגרא כלומר טוב לשבת בקרן זוית של גג אע"פ שבנקל יפול משבת עם אשת  
 מדינים ובית חבר מלשון (דברים י"ח י"א) וחבר חבר כי רוב הנשים אשות מדינים  
 הם בעלי כשפים ועל כן אמר הכתוב (שמות כ"ב י"ו) מכשפה לא תחיה שדכר בהווה.  
 וי"ט<sup>6</sup> ובית חבר שם דבר כי שם התאר מלרע כלומר ובית חברה כלומר שיהיה לו  
 בית להתחבר עמה. ובמדרש איכה<sup>7</sup> דורש פסוק זה על הב"ה עם כנסת ישראל:  
 (י) נפש רשע אותה רע לא יוחן בעיניו רעהו. [נפש רשע] אפי' לא יעלה בידו המעשה  
 מה שביכלתו שהיא התאוה יוציאנה בתאוות הגופניות וזה טעם אָתָּה רע וכל כך הוא  
 מתאוה לעשות רע כי לא ימצא חן בעיניו רעהו אפי' יכנע לסניו אינו מביט אליו  
 בעיני החמלה והנחיה. ד"א לא דיו שאינו מחונן את רעהו אלא גם אחרים אינו רוצה  
 שיחוננו עליו וזה טעם יוחן<sup>8</sup>: (יא) בענש לץ יחכם פתי ובהשכיל לחכם יקח דעת.  
 כשב"ד מענישים את הלץ מתחכם הפתי וכבר אמר דונמטו (לעיל י"ט כ"ה) לץ  
 חכם ופתי יערים וגו': (יב) משכיל צדיק לבית רשע מסלף רשעים לרע. שמשכיל  
 ומתבונן הצדיק לבית הכניי מגול וחמס על כן מסלף רשעים לרע שרן ומטה ומכריח  
 הרשעים לכך חובה<sup>9</sup> שיתכונן בעין לבו שאחריתם לכליון וסופם למזיון. וי"ט שבא  
 להודיע כי לא ישלם הצדיק עד שידע טוב ורע, טוב לעשותו ורע להשטר ממנו,  
 ומ"ש דוד ע"ה (תהלים ק"א ד') רע לא אדע ר"ל רע לכבו לא אדע והלא הכתוב

<sup>1</sup> לישנא דקרא בתהלים ס"ח ג' וא' ד'. <sup>2</sup> בכ"ו שודדים. <sup>3</sup> עיי' קב ונקי. <sup>4</sup> בכ"ו  
 ומשפט. <sup>5</sup> פתיחתא ס"י ב' ושם תגירא משובה מעט. <sup>6</sup> הוא המיוחס לראב"ע. <sup>7</sup> פתיחתא  
 כ"ה. <sup>8</sup> ר"ל בהפעל ופי' יוחן ע"י אחרים. <sup>9</sup> עיי' רבנו יונת.

אומר (בראשית ג' ה') והייתם כאלהים יודעי טוב ורע, ואז"ל<sup>1</sup> אי"ר יוחנן אוי לי אם אומר אוי לי אם לא אומר אם אומר ילמדו הרמאים [ממנו] אם לא אומר שמא יאמרו הרמאים אין ת"ח בקיאים במעשה ידינו על כן אמר שלמה משכיל צדיק לבית רשע כי יודע כל מעשיו ומשום כן דנו לכף חובה הה"ד מסלף רשעים לרע, ואעפ"י שאמרו<sup>2</sup> הוי דן את כל האדם לכף זכות אין המאמר הזה על הרשעים: (ג') אומם אנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה. מדה כנגד מדה ואמר לא יענה דרך כלל לא יענה מהשם ולא מכני אדם על כן ראוי שלא נקסוף ידינו מלעשות צדקה והצדקה הנכונה בסתר הה"ד (יד) מתן בסתר יכפה אף ושחר בחיק חמה עזה. וכן שחר בחיק יכפה אף יהפכהו כמו כופה עליו את הכלי האמור בלשון רז"ל<sup>3</sup>. ד"א מענין ואלו שכופין להוציא<sup>4</sup> יכפה אותו עד שיסירהו. ד"א<sup>5</sup> מענין (תהלים קמ"ו ח') זקק כפוסים שיכסהו וישפילהו. וכנה הצדקה [שוחד] כי כמו שהדיין מציל הכא לפניו ע"י השוחד כן הצדקה נאמר בה (לעיל י' ב') וצדקה תציל ממות והצדקה המצלת מן המיתה [היא בסתר] שאין העני יודע מי נותנה. ובספר השותפין<sup>6</sup> א"ר אלעזר גדול העושה צדקה בסתר ממרע"ה דאלו במשה רבינו כתיב (דברים ט' י"ט) כי יגורתי מסני האף והחמה ואילו בעושה צדקה בסתר כתיב מתן בסתר יכפה אף וגו' ופליגא דר' יצחק דא"ר יצחק אף כופה חמה אינו כופה שנאמר ושחר בחיק חמה עזה [אע"פ ששחר בחיק חמה עזה]. בסוף פאה<sup>7</sup> ר' חנינא בר ספא הוה מסליג מצוה בלילא חד זמן פנע ביה רבהון דרוחיה א"ל לא בן אולסן ר' לא תסיג גבול רעך אשר גבלו הראשונים (שם י"ט י"ד) א"ל ולא כן כתיב מתן בסתר יכפה אף והוה מסתפי מניה וערק מן קדמיהו, ואית' נמי בנמרא דשקלים פ"ה [ה"ו]: (מו) שמחה לצדיק עשות משפט ומחתה לפועלי און. ס' הצדיק כשעושה משפט שמח אבל פועלי און אם יארע שיעשו משפט הם עצבים ודואנים כאילו הוא מחתה ושכר. פ"א<sup>8</sup> בהעשות המשפט בעולם ישמח הצדיק כי ישיבו לו הגולה [163 b] אשר גולו מאתו אבל לפועלי און הוא מחתה שיצטרך להשיב הגולה אשר גול. אגדת תלים<sup>9</sup> שמחה לצדיק עשות משפט שמחה לצדיק כשמתה הדין נוגעת בו שמנקה אותו מעונותיו ונותנים לב לשוב ומחתה לפועלי און שאין להם לב לשוב ואין הייסורים מועילים בהם תדע לך שכן הוא שהרי דוד פנע בו מרת הדין התחיל לשמוח ולזמר ואמר מזמור לדוד בכרחו וגו': (מז) אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח. אדם תועה מדרך השכל יהי רצון שבקהל רפאים ינוח (והם כמתים ינוח)<sup>10</sup> כי מיתת הרשעים מוכה להם ומוכה לעולם<sup>11</sup>. ובס' הספיה<sup>12</sup> כל המרפה עצמו מדברי תורה אש אוכלתו שנא' אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח ואין רפאים אלא יורדי גיהנם שנאמר (לעיל ט' י"ח) ולא ידע כי רפאים שם: (יז) איש מחסור אוהב שמחה אוהב יין ושמן לא יעשיר. מי שאוהב שמחת העולם הזה להרכות אכילה ושתייה סופו שיבוא לידי מחסור. אוהב יין ושמן לא יעשיר, כלומר אוהב יין ושמן לאוכלו לא יעשיר כלומר

<sup>1</sup> ב"ב פ"ט ע"ב. <sup>2</sup> פרקי אבות פ"א מ"ז וע"י ג"כ משי"כ הרב שם בביאורו וכל זה איתא בסדר משונה בפרוש רבנו יונה. <sup>3</sup> ירושלמי פסחים פ"א ה"ג כופה עליו הכלי. <sup>4</sup> כתובות ע"ז ע"א. <sup>5</sup> ע"י קב ונקי. <sup>6</sup> ב"ב ט' ע"ב. <sup>7</sup> ירושלמי פ"ה ד"ח. <sup>8</sup> ע"י רבנו סעדיה. <sup>9</sup> מזמור ג'. <sup>10</sup> המלות האלו נראות כמיותרת. <sup>11</sup> סנהדרין פ"ח מ"ה. <sup>12</sup> ב"ב ע"ט ע"א.

## משלי כא, יז—כב

לא יקבץ ממון ועושר וכסף במלות שונות. צא ולמד מה אמרה תורה בכן זולל וסובא שירדה תורה לסוף דעתו שסופו לבקש מזונו ואינו מוצא יוצא ומלסמס את הבריות והורגן אמרה תורה ימות זכאי ואל ימות חייב<sup>1</sup>, ומעם [שממן] מאכלים שמנים: (יח) כפר לצדיק רשע ותחת ישרים בוגד. כבר אמר דוגמתו (לעיל י"א ח') צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו וכן הכתוב אומר (ישעי' מ"ג ד') נתתי כסרך מצרים וגו': (יט) טוב שבת בארץ מדבר מאשת מדינים וכעס. למעלה (כתוב ט') אמר טוב לשבת על סנה נג ביישוב ועתה הוסיף בארץ מדבר ויש חילוק ביניהם כי למעלה אמר מאשת מדינים ובית חבר שיכול לסובלה ולהתחבר לה ועתה אמר מאשת מדינים וכעס שהוא קצין וכעסן שאינו יכול לסובלה. וגוכל לפרש וכעס על האשה עצמה שמדתה להכעיס כל העולם וזו קשה מן הראשונה הנאמר עליה מאשת מדינים ובית חבר: (כ) אוצר נחמד ושמן בונה חכם וכסיל אדם יבלענו. אוצר שם כלל על מה שיאצור האדם מן המאכלים הטובים והזכיר השמן לבדו כי הוא המשובח שכולם אשר בו יכבדו אלהים ואנשים ובעבור דשנו הטוב שמו ראש לעצים והעיר<sup>2</sup> שהחכם יאצרהו ולא יאכלהו וכסיל כנגד חכם כי מיר שמהנהו יבלעו<sup>3</sup>. [פ"א] ע"ד (קהלת ז' י"ב) כי בצל החכמה בצל הכסף<sup>4</sup> ואז"ל<sup>5</sup> כל העוסק בתורה נכסיו מצליחין שנא' (יהושע א' ח') לא ימוש ספר התורה הזה מפיך וגו' [כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל]. וכסיל אדם יבלענו, משפטו ואדם כסיל יבלענו וכא כמו (בראשית ט"ו י"ב) והוא יהיה פרא אדם והטעם להזהיר את האדם ללמד בנו חכמה ודעת שאם לא כן אפי' ינחילנו כמה אוצרות יבלעם וישחיתם בסכלותו. ד"א<sup>6</sup> וכסיל אדם כי המפסיד ממנו יקראוהו בני אדם כסיל כי החומר הנקראת אדמת עפר גורם לו להיות כסיל ואמרו בעלי המסור<sup>7</sup> לא הנחילו האבות את הכנים דבר שהוא חשוב מן החכמה כי האדם קונה הון בחכמה ומאבדו באולת: (כא) רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד. בב"ר פ' ט"ח דרשו ססוק זה על אברהם ובס' נ"ט ובס' ראשון דפאה<sup>8</sup> מכא מעשה על ססוק זה שחכם אחד היה מרקד לפני הכלות והחתנים לנמול עמהם חסד והיו כל החכמים מרגנים אחריו שהיה מזהה התורה וכשמת עמד עמוד של נוגה בינו ובין הציבור להודיע כמה גדולה מדת גמילות חסדים. והפסוק הזה קשור עם העליון לפי שאמר אוצר נחמד ושמן בונה חכם חזר לומר שאין אוצר יותר טוב מרדיפת הצדקה וכאשר אמר מונבו המלך כשתמשו עליו אחיו ובית אביו לפי שפחת אוצרותיו ואוצרות אבותיו לחלק לעניים בשני בצורת אמר להם אבותי גנו אוצרות ממון ואני נגזתי אוצרות נפשות וכי כדאית' בפרק השותפין<sup>9</sup>. וע"ד הפשט ימצא חיים צדקה וכבוד כמ"א (בראשית ל' ל"ג) וענתה בי צדקתי כי הצדקה שאדם עושה נקראת צדקה והשכר כמו כן יקרא צדקה כמ"א (שם ט"ו ו') ויחשבה לו צדקה וכן החטאת נקראת חטאת ועושה החטאת כמו כן נקרא חטאת כמ"א (זכריה י"ד י"ט) זאת תהיה חטאת מצרים וכן אחת מוצא בעון שגם עונש העון נקרא עון [164 a] שנא' (בראשית ט"ו ט"ז) כי לא שלם עון האמורי עד הנה: (כב) עיר גבורים עלה חכם ויורד עז מכמה. כבר

<sup>1</sup> ע"י סנהדרין ע"ד ע"א. <sup>2</sup> בכ"י הענין. <sup>3</sup> זה כולו לקוח מפי' המיוחס לראב"ע ושם הגי' כי מיד שיקנהו יבלעוהו. <sup>4</sup> ע"י פירוש רבנו יונה. <sup>5</sup> ע"י י"ט ע"ב. <sup>6</sup> ע"י פירוש הגל. <sup>7</sup> מבחר הפנינים שער החכמה. <sup>8</sup> ירושלמי פ"א ד"א. <sup>9</sup> ט' ע"ב.

אמר (קהלת ז' י"ב) כי בצל החכמה וגו' ואמר אוצר נחמד ושמן בנוה חכם ועתה יודיענו כי הגבורה לחכם כמד"א (לעיל ח' י"ד) אני עצה לי גבורה, ומעם ויוריד עז מבטחה רמז לחומות שהיו בוטחים בהם הגבורים בא חכם זה וכבשה בחכמתו עד רדת חומותיה. וז"ל<sup>1</sup> דרשו עיר גבורים עלה חכם זה משה שעלה למרום לבין המלאכים ויורד עז מבטחה זו תורה. וז"ל בויקרא רבה ל"ב<sup>2</sup> עיר גבורים עלה חכם זה משה שנא' (שמות י"ט ג') ומשה עלה אל האלהים ויורד עז מבטחה ר"י יהודה אומר עז זו תורה כמד"א (תהלים כ"א י"א) י"י עז לעמו יתן מבטחה שבטחונם של מלאכי השרת בה ומתן שכרן בצדה, ורבנן אמר' עז זו תורה מבטחה שכל מי שהוא יגע בה בטוח הוא שהוא גזר ואחרים מקיימים לסניך לסיכך (ויקרא כ"ד ב') צו את בני ישראל ע"כ: (כג) שומר סיו ולשונו שומר מצרות נפשו. הפה והלשון שותפין כדיבור והענין שאומר שישמרם מדברי גנות או ישמור נפשו מכל דבר רע. ד"א<sup>3</sup> שומר סיו מהאוכל ולשונו מלדבר רע שומר מצרות נפשו בעולם הזה ובעוה"ב. ובתנחומא פ' מצורע דבר זה בארוכה בקש ותמצא. והלא כמה בני אדם נדחסו לניהנם ע"י לשונם, בלעם דואג ואחיתפל נחזי וכמה כיוצא בהם: (כד) זר יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון. יהיר כמו (חבקוק ב' ה') גבר יהיר כלומר זה המתיהר והמתנאה לץ שמו נקרא סופו שיתלוצץ בבני אדם ולא עוד אלא שעושה בעברת זדון מתעבר ומתקצף במזיד ומעם עברת החמה שנברה ועברה על מדת הרצון. ובתלמוד כתבו ע"פ"א כל המתיהר<sup>4</sup> נופל בניהנם שנא' [זר] יהיר לץ שמו וגו' ואין עברה אלא גיהנם שנא' (צפניה א' ט"ו) יום עברה היום ההוא: (כה) תאות עצל תמיתנו כי מאנו ידיו לעשות. לעשות מלאכה על כן מתאוה מזון ואינו מוצא ונמצא מת ברעב. ס"א<sup>5</sup> תאות עצל וגו' כאילו הוא חפץ לעשות וידיו אומרים לא תעשה. תמיתנו, כלומר תמיתנו כאשר לא ישיג מה שמתאוה: (כו) כל היום התאוה תאוה וצדיק יתן ולא יחשך. כל היום התאוה תאוה כי אינו דומה מי שיש לו סת בסלו למי שאין לו<sup>6</sup> וצדיק יתן וגו' השמיענו כי הצדיק יש לו להיות זריז ע"כ הזהירו בפסוק זה כנגד העצל וכיון שהוא זריז יגע בכפיו ויאכל אכול ושבוע והותר מה שיתן לעניים פעם אחר פעם וזה טעם ולא יחשך. והחכם ר' ישראל ז"ל<sup>7</sup> פ"י שני הפסוקים אלו על מי שאינו סובל עמל הלימוד ובוטח בתחלה מתאוה ללמוד ואינו רוצה לעמול והם שני הפכים אבל הצדיק העומל בתורה סופו להרביץ תורה ברכים הה"ד וצדיק יתן ולא יחשך: (כז) זבח רשעים תועבה אף כי בזמה יביאנו. זבח כולל כל הקרבנות ומעם הפסוק זבח רשעים תועבה אפי' קרבנות נדבה ק"ו אם יביא חטאת ואשם על חטאת ואשם שעשה. ד"א<sup>8</sup> אפי' מבאי אותו מעדרו ק"ו אם יביאנו מגזל וחמס והלא הכתוב אומר (ישעיה ס"א ח') שונא גזול בעולה וכן הוא אומר (לעיל ט"ו ח') זבח רשעים תועבת י"י ובאגדת תלים פ' ק"א<sup>9</sup> אין ה"בה מבקש מן הרשעים לא זבח ולא עולה. וסוף פ' חלק [...]<sup>10</sup>: (כח) עד כוכים יאבד ואיש שומע לנצח ידבר. פ"י עד כוכים כמעט קט שדורשים וחוקרים אותו יאבד הוא ועדותו אבל איש שמעיד כפי מה ששמע בלא תוספות וגרעון לנצח ידבר

<sup>1</sup> מדרש משלי. <sup>2</sup> צ"ל ל"א ושם האומרים ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן ופה נתחברו מאמרי ר' יהודה ור' נחמיה לאחר. <sup>3</sup> ע"י אבן יחיאל. <sup>4</sup> י"ח ע"ב ושם גרים כל המתלוצץ נופל בניהנם. <sup>5</sup> ע"י במיוחס להראב"ע. <sup>6</sup> כתובות ס"ב ע"ב. <sup>7</sup> ע"י מבוא. <sup>8</sup> ע"י רבנו סעדיה. <sup>9</sup> צ"ל ק"ב. <sup>10</sup> ק"ב ע"ב ושם ע"ד קרשי עיר הגדחת.

## משלי כא, כח—לא, כב, א

(להזהיר את העם שישמעו וייראו)<sup>1</sup>. ורז"ל דרשו<sup>2</sup> ואיש שומע לנצח ידבר יש ששומע מה שכתוב בתורה (שמות כ' ט"ז) לא תענה ברעך עד שקר לנצח ידבר ולא יבוש: (כמ) העז איש רשע בפניו וישר הוא יבין דרכו. י"ט<sup>3</sup> ב"ת בפניו נוספת כמו (איוב כ"ג י"ג) והוא באחד ומשפטו העז איש רשע פניו וי"ט<sup>4</sup> שחזר על מ"ש למעלה עד כזבים יאכר ואיש שומע לנצח ידבר [164b] כשיבואו ב' עדים לכ"ד או שתי כתות אחת שקרנית ואחת אמיתית מצדיקים האחת ומכזבים האחת והשקרנית טעויה בפני המכחישה אבל הישר הוא יבין דרכו של שקריו כדרשותיו וחקירותיו עד שיתאמת האמת ויהיה משפט הכתוב העז איש רשע בפניו [של] המכחישו. והנכון לפרש [כמ] (ישעיה ג' ט') הכרת פניהם ענתה במ ולפי שהעזות ניכרת בפנים אמר העז איש רשע בפניו לחזק שקריו. וישר הוא יבין דרכו, והמכתב הוא יבין דרכו להודיע כי מהתכונה תצא התכונה. וי"ט<sup>5</sup> וישר יבין דרכו של רשע ויתרחק ממנה וכא להזהירו שנתרחק ממדת העזות וכבר אמרו<sup>6</sup> עז פנים לניהגם והלא הכתוב אומר (צפניה ג' ה') ולא ידע עול בושת ואז"ל<sup>7</sup> כל מי שאין בו בושת פנים בידוע שלא עמדו רגלי אבותיו על הר סיני שכמעט הר סיני נאמר (שמות כ' כ') בעבור תהיה יראתו על פניהם לבלתי תחטאו, ואמרו מליצי המוסר<sup>8</sup> סבת הבושת זריחת אור השכל. ובתענית פ"א<sup>9</sup> אמר רבא בר רב הונא כל אדם שיש לו עזות פנים מותר לקראתו רשע בפניו ורב נחמן בר יצחק אמר מותר לשנאיתו שנא' (קהלת ח' א') ועוז פניו ישונה אל תיקרי ישונה אלא ישנא ע"כ: (ל) אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד י"י. המעם שאין אדם יכול להנצל על ידי חכמתו ותבונתו ועצתו ממשפטי השם. ד"א אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד י"י כי הוא<sup>10</sup> חכמתו ותבונתו ועצתו אחד. ד"א<sup>11</sup> ע"ד מ"ש איוב (ה' י"ב—י"ג) מסר מחשבות ערומים וגו' לוכד חכמים בערמם וגו' כי כל חכמי עולם תלמידים לנגד השם כי נכוה מעל נכוה שומר וגבוהים עליהם<sup>12</sup>. ורז"ל<sup>13</sup> דרשו בו במקום שיש בו חילול השם אין חולקין כבוד לרב שנאמר אין חכמה וגו', ובברכות פ"ג<sup>14</sup> המוציא כלאים בכגוד פשטו אפי' בשוק שנא' אין חכמה וגו': (לא) סוס מוכן ליום מלחמה ולי"י התשועה. גם זה כמעט אין גבורה נגד י"י כי הגבור יבין סוס למלחמה מ"מ לי"י הישועה<sup>15</sup>:

## כב.

(א) נבחר שם מעושר רב מכסף ומזהב חן טוב. כי חן טוב למראית העין ושם טוב הולך למרחוק על כן אמר בשם טוב מעושר רב ובחן טוב מכסף ומזהב, ועושר רב כולל שתיהם ועוד דברים אחרים, וכבר ידעת מה שאז"ל<sup>16</sup> ג' כתרים הם כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות וכתר שם טוב עולה על גביהן וכן אז"ל<sup>17</sup> קנה שם טוב קנה לעצמו. והעושר ברבות המוכה רבו אוכליה (קהלת ה' י') [ושם טוב . . .]<sup>18</sup>, והעושר בעוה"ז והשם טוב בעוה"ז ובעוה"ב שם עולם אתן לו (ישעיה נ"ו ה')

<sup>1</sup> המלות האלו הן מה מיותרות. <sup>2</sup> עיי' רש"י. <sup>3</sup> עיי' מאירי. <sup>4</sup> עיי' קב ונקי. <sup>5</sup> עיי' במיוחס להראב"ע. <sup>6</sup> פ"א פ"ה מכ"ג. <sup>7</sup> נדרים כ' ע"א. <sup>8</sup> מבחר הפנינים. <sup>9</sup> ד' ע"ב ועי' קורא באמת. <sup>10</sup> ר"ל השם והלשון בלתי שלם כל צרכו ואולי יש כאן חסרון בכת"י. <sup>11</sup> עיי' רש"י. <sup>12</sup> לישנא דקרא בקהלת ה' ד'. <sup>13</sup> ערובין ס"ג ע"א. <sup>14</sup> ט' ע"ב. <sup>15</sup> עיי' במיוחס להראב"ע. <sup>16</sup> פ"א פ"ד מ' י"ג. <sup>17</sup> שם פ"ב מ"ח. <sup>18</sup> כאן חסר כפי הגרסה התשלום המראה את הגבור בין עושר לשם טוב.